

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

КОЛЕСНИКОВ АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 811.161.2:81'282.36

**МОРФОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК
МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2015

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі діалектології Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Гриценко Павло Юхимович,
Інститут української мови НАН України,
директор, завідувач відділу діалектології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мартінова Ганна Іванівна,
Черкаський національний
університет імені Б. Хмельницького,
завідувач кафедри українського
мовознавства і прикладної лінгвістики;

доктор філологічних наук, професор
Глуховцева Катерина Дмитрівна,
Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри української
філології та загального мовознавства;

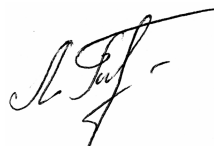
доктор філологічних наук, професор
Руснак Наталія Олександрівна,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
професор кафедри сучасної української мови.

Захист відбудеться 16 жовтня 2015 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано « 15 » вересня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Л. В. Туровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), специфічні своєю латеральністю в межах українського континууму та інтенсивністю міжмовних і міждіалектних контактів, були об'єктом студій В. П. Дроздовського, А. М. Муқан, Т. П. Заворотної, В. П. Логвин, П. Ю. Гриценка та ін., результатом чого стали узагальнювальні описи за всіма або окремими структурними рівнями. Сучасному етапові діалектологічних досліджень притаманне поглиблене вивчення одиниць різних рівнів, удокладнення класифікацій мовно-територіальних утворень, що зумовило створення реферованого дослідження про граматику цих новожитніх діалектних мікросистем (ДМ).

Українські говірки МДД тривалий час функціонують у полімовному і полідіалектному середовищі, зазнаючи редуції структурних елементів і водночас зберігаючи мовні риси генетично відмінних материнських говірок усіх трьох наріч, поповнюючись локальними новотворами. Попри наявність спеціальних праць про новожитні українські ДМ та говірки, що поширені в різних українських інтерферентних ареалах (Б. А. Шарпила, В. А. Чабаненка, М. М. Онишкевича, К. Ф. Германа, Г. Л. Аркушина, Г. Т. Солонської, Т. В. Назарової, З. С. Сікорської, П. Ю. Гриценка, М. Павлюка, І. Робчука, К. Д. Глуховцевої, В. В. Леснової, В. М. Мойсієнка, З. Л. Омельченко, Л. Д. Фроляк, В. М. Пачевої та ін.), вони досі є складним об'єктом вивчення. Пізнання процесів, що відбуваються в українських говірках МДД, важливе для історії української мови, установлення закономірностей її розвитку, окреслення напрямків динаміки говірок і мікроареалів та для вивчення досвіду співіснування, трансформації діалектів в умовах гетерогенного оточення.

Дослідження спрямоване на створення узагальненого дескриптивного граматичного портрета українських говірок МДД, визначення типів говірок та встановлення діалектного членування мікроконтинууму, доповнення реєстру диференційних явищ, сформованого насамперед на підставі "Атласу української мови" (АУМ), розвиток методики експлорації говірок та інтерпретації зафіксованих структурних рис. Картографування та дескрипція новожитнього ареалу, за визнанням укладачів АУМ (Ф. Т. Жилка, І. Г. Матвіяса, А. М. Залеського), потребують інших підходів, як і інтерпретація карт, типологія ареалів. Самоочевидно, що класифікація новостворених говірок МДД, членування досліджуваного континууму можливі за умови докладного вивчення історії кожної говірки та історії відповідних мікросоціумів.

Сучасні здобутки у вивченні граматики діалектів нерідко засвідчують оперування різнорідною, незіставною й неповною інформацією, що не дозволяє об'єктивно оцінити просторовий розподіл елементів граматичної структури говірок, змодельовати процеси, що зумовили їхній спостережуваний нині стан. Тому морфологічний рівень українських ДМ взагалі і новожитніх зокрема вивчений недостатньо, потребує поглибленого осмислення на підставі насамперед оновленої емпіричної бази. Оперування новими, значними за

обсягом мовними свідченнями, спостереження над функціонуванням говірок в опорі на діалектні тексти (ДТ) змінюють парадигму сучасних діалектологічних граматичних студій. Ця зміна стосується як повноти охоплення морфологічних явищ, так і системності опису, оскільки розглядаються не лише диференційні (стосовно стандарту та / або інших діалектів) риси, а граматики як система; результативним у такому вивченні є залучення принципів комунікативного, когнітивно-дискурсивного та функційного підходів. Адже в діалектній морфології, попри зміну канонів опису, ще мало звертали увагу на встановлення складного зв'язку форм із системою значень, особливості функціонування, синтагматики, залежність від комунікативних ситуацій тощо. Традиційна суперечність між об'єктом діалектології (живою розмовною мовою, говіркою як реальною комунікативною системою) і формальним, вибіркоким описом діалектних явищ актуалізує оновлення дослідницького канону.

У слов'янській лінгвістиці набуває поширення текстоцентричний підхід до вивчення діалектів (В. Є. Гольдін, Л. Л. Касаткін, П. Ю. Гриценко, Г. Крупська-Перек, Б. Відоєський та ін.). Відзначаючи переваги такого підходу, особливо щодо аналізу граматики окремої говірки, його повноти, системності тощо, мовознавці слушно зауважують, що всебічну й адекватну картину діалектного мовлення може дати лише поєднання його із свідченнями лінгвогеографічних праць; просторова поведінка мовних явищ залишається центральним, безпосереднім об'єктом діалектологічних студій. Тому в праці поєднано описовий і лінгвогеографічний методи. Важливою дослідницькою процедурою у вивченні діалектної граматики є моделювання, що забезпечує повноту виявлення і системність опису. Водночас перевірка матеріалу з погляду мовленнєвої поведінки та діалектної нормативності / оказіональності удокладнює граматичний портрет кожної говірки. Комплексне використання різноманітних дослідницьких процедур дає змогу виявити діалектні явища, які досі обійдені увагою лінгвістів; це означає – подолати сприйняття постулату системності лише як кліше метамови, наблизитися до пізнання реальної системи говірки. Увага до індивідуальної словозмінної поведінки слів, диференціації граматичних варіантів і трансформ, неповноти (лакунарності) парадигм, граматичних форм, значень окремих лексем і груп лексики, пропусків (та надлишковості) маркерів грамам – усе це дає додаткову важливу інформацію про граматичну систему говірки. Вихід за межі ізольованої словоформи, посилення уваги до синтагматики вможливорює спостереження над трансформацією синтагматичної індукції в парадигматичну ознаку.

Нові мовні відомості можуть суперечити свідченням давніших студій, а також не відповідати свідченням, отриманим на одному синхронному зрізі, але за допомогою різних дослідницьких процедур. Кожен такий випадок – спеціальний об'єкт вивчення, що актуалізує коригування й удосконалення методології дослідження новостворених говірок.

Полімовний і полідіалектний ареал МДД потребує вивчення в контексті проблем соціолінгвістики, зокрема взаємодії української мови з іншими в межах України та її наслідків, кореляції говірок і суржику. Причому потрібно

враховувати сучасну соціомовну ситуацію та її розвиток, мовну поведінку мешканців. Це дає матеріал для міркувань і зауважень щодо мовної політики в поліетнічних регіонах України, для розв'язання питань мовної освіти та дидактики.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена потребою системного дескриптивного і лінвогеографічного вивчення морфології українських говірок мультилінгвального ареалу МДД як складника цілісного континууму української мови, систематизації та класифікації цих ДМ, поглиблення вивчення діалектних систем у тісному зв'язку з історією відповідного соціуму на тлі тісної й тривалої міждіалектної та міжмовної взаємодії.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами та темами. Початкові етапи дослідження виконано в межах спільного наукового проекту Інституту української мови НАН України й Ізмаїльського державного гуманітарного університету “Літературні мови та діалекти українського Подунав'я. Мультилінгвальний атлас межиріччя Дністра і Дунаю” (НДР № 0108U003100). Напрямок і проблематика роботи відповідають науковій програмі Інституту української мови НАН України “Українська діалектна мова в синхронії та діахронії” й плановій науковій темі відділу діалектології Інституту української мови НАН України “Сучасні українські діалекти: дескриптивний та лексикографічний аспекти вивчення” (НДР № 0110U002450) та темі Ізмаїльського державного гуманітарного університету “Міжмовна взаємодія та взаємозбагачення в говірках мультилінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю”. Тему дисертації затвердила Наукова рада “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 13 від 6 грудня 2011 року).

Метою роботи є створення узагальненого варіативного морфологічного портрета новожитніх українських говірок МДД, зважаючи на їхню генезу і динаміку, розроблення і перевірка методики дослідження граматики говірок новожитнього ареалу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити мережу досліджуваних населених пунктів (н.п.) залежно від етномовної ситуації у кожному н.п., здійснивши попередню обсервацію говірок;
- 2) установити ареально релевантні риси говірок й укласти на їхній основі питальник;
- 3) здійснити експедиції для отримання діалектних текстів і відповідей на спеціально укладену програму; створити фонотеку та текстотеку мовлення діалектоносіїв;
- 4) картографувати базові українські говірки МДД;
- 5) проаналізувати морфологічні риси досліджуваних говірок;
- 6) уточнити характер діалектних явищ через зіставлення свідчень, отриманих за допомогою програми і діалектної текстографії;

- 7) створити класифікацію говірок ареалу за генетичними і динамічними ознаками;
- 8) схарактеризувати динамічні процеси в аналізованих говірках та розмежувати їхні типи за ступенем редукції материнських ознак; з'ясувати поведінку різних діалектних типів у полілінгвальному середовищі й окреслити їхні ареали;
- 9) простежити чинники стійкості / проникності ДМ щодо іншомовних / іншодіалектних впливів і появи нових структурних рис у них;
- 10) удосконалити методику дослідження новожитніх, латеральних говірок і тих, що побутують в полілінгвальних умовах, та методику дослідження діалектної граматики.

Об'єкт дослідження – українські говірки МДД (охоплено 94 типові репрезентативні говірки різної генези і періоду формування, 75 з яких відбито на 80 атомарних та 5 класифікаційних лінгвістичних картах).

Предмет дослідження – морфологічна будова українських говірок МДД на різних часових зрізах.

Джерела фактичного матеріалу – мовлення носіїв 94 українських говірок МДД (спілкування з діалектоносіями, спостереження над мовленням, фонозаписи 2009–2014 рр. – монологічні та діалогічні діалектні тексти; фонотека обіймає понад 400 годин звучання), відповіді діалектоносіїв на 294 питання програми, що відбивають реалізацію рис ідіолектів діалектоносіїв різного віку й статі; матеріали АУМ, інші лінгвогеографічні та дескриптивні студії.

Серед **методів дослідження** використано *спостереження* та *експеримент* – провокування під час роботи з програмою мовців на вживання форм, які за свідченнями ДТ є лакунарними, для визначення їхньої наявності / відсутності в кожній ДМ; *індукцію* та *дедукцію*, *аналіз* і *синтез*, *синхронне* та *діахронне зіставлення* – використання різночасових свідчень для встановлення динаміки; застосовано *парадигматичну* та *синтагматичну* методики – для з'ясування кореляції парадигматичних і синтагматичних відношень у граматиці; *дистрибутивний аналіз* та елементи *кількісного* – для визначення характеру варіантності діалектних явищ (основний / другорядний варіант; вільний / функційно / позиційно зумовлений варіант). У роботі поєднано *описовий* метод разом із *лінгвогеографічним* в синхронному і діахронному аспектах із такими ustalеними та новітніми прийомами, як *діалектна текстографія* (із використанням *темарію*), *моделювання* – для побудови і зіставлення моделей літературної мови, діалектної мови, говірки. Збирання діалектного матеріалу відбувалося за допомогою *експедиційного* методу і фрагментарно – *анкетного*. Процедура застосування окремих методів і прийомів збагачена методологією *соціолінгвістики* – для аналізу соціолінгвальної ситуації в кожному н. п., *когнітивної*, *комунікативної* лінгвістики – для характеристики мовних явищ як фактів когнітивного процесу з урахуванням комунікативних умов їхньої реалізації, *функційної* граматики – для аналізу усіх елементів структури, а не лише відмінних від стандарту, зокрема й лакун, визначення їхніх функційних

характеристик, невідповідності між планами змісту і вираження, що встановлюється через опис морфології від форм до значень і від значень до форм.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві реалізовано поговіркову системну дескрипцію морфології українських говірок МДД на базі діалектних текстів і програми з увагою до їхніх суперечливих свідчень; на підставі такої емпіричної бази говірки картографовано і класифіковано, визначено динамічні процеси в них, виявлено нові діалектні риси. Вироблено модель дослідження, опису, картографування і класифікації українських новожитніх говірок, що перебувають в умовах міжмовного і міждіалектного контактування, в основу якої покладено генетичні і динамічні параметри аналізу та різні лінгвістичні підходи.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що розвинуто й удосконалено принцип системності морфологічного аналізу в діалектології, застосовано інноваційні для діалектології підходи, визначено генетичні й динамічні типи говірок, виявлено й досліджено їхні структурні відмінності, поглиблено лінгвогеографічну презентацію ареалу МДД, методику створення емпіричної бази граматики діалектів (на основі ДТ і питальника). Теоретичні положення роботи й узагальнення слугуватимуть моделлю дескрипції та картографування новожитніх і латеральних ареалів української та інших мов.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримано опис структури говірок, встановлено їхні генетичні, динамічні типи, створено нову об'ємну джерельну базу (записи діалектного мовлення, відповіді на питальник), яка слугуватиме пізнанню інших структурних рівнів українських говірок МДД. Матеріали дослідження можуть бути використані для укладання “Атласу українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю”, “Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю”, у студіях з морфології української мови, у практиці викладання лінгвістичних дисциплін у ВНЗ і школі. Практичне значення для коригування мовної політики в мультилінгвальних регіонах України має зафіксована у записах етнічна і мовна самооцінка діалектоносіїв.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданнях відділу діалектології Інституту української мови НАН України. Результати дослідження викладено на Міжнародній науковій конференції “Слов’янські читання” (Ізмаїл, 2007), XII Міжнародній науковій конференції “Русистика и современность” (Одеса, 2009), “Других міжнародних наукових читаннях пам’яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка” (Одеса, 2011), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Слобожанська бесіда – 5. Діалектне мовлення як лінгвокультурний феномен” (Луганськ, 2011), XI Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2012), XXI Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” (Київ, 2012), Міжнародному науковому семінарі “Традиції і новаторство у сучасних діалектологічних студіях” (Львів, 2012), Міжнародній науковій конференції “Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов’янських мов” (Умань, 2012), Міжнародній науковій конференції “Нова лінгвістична

парадигма: теоретичні і прикладні аспекти” (Одеса, 2012), Міжнародній науковій конференції “Актуальные проблемы русской диалектологии” (Москва, 2012), Всеукраїнському науково-практичному семінарі “Актуальні проблеми української філології” до 90-річчя А. М. Муқан (Черкаси, 2012), Міжнародній науковій конференції “Граматичні читання – VII” (Донецьк, 2013), Міжнародному круглому столі “Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии в XXI веке” (Москва, 2013), III Міжнародній науковій конференції “The Danube – Axis of European Identity” (Ізмаїл, 2013), Міжнародній науковій конференції “Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови” (Луцьк, 2013), V Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2013), III Міжнародній науковій конференції “Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри” (Кривий Ріг, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції “Тарас Шевченко і світ” (Ізмаїл, 2014), VIII, IX Міжнародній науково-практичній конференції “Мови і світ: дослідження і викладання” (Кіровоград, 2014; 2015), Міжнародній науковій конференції “Діалекти в синхронії і діахронії: загальнослов’янський контекст” (Київ, 2014), Міжнародному круглому столі “Діалектний текст як об’єкт лінгвістичних студій” (Київ, 2015), V Міжнародній науковій конференції “The Danube – Axis of European Identity” (Нові-Сад, 2015), XVI Всеукраїнській ономастичній конференції “Українська ономастика: минуле, сучасне, перспективи” (Одеса, 2015) тощо.

Публікації. Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження викладено в 42 працях, серед яких монографія “Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка” (Ізмаїл, 2015. – 676 с. – 39,8 др. арк.), 24 статті у фахових наукових виданнях України, 6 публікацій – у зарубіжних виданнях, 11 – у збірниках наукових праць, посібниках та матеріалах конференцій.

Особистий внесок здобувача полягає у створенні емпіричної бази дослідження; в системному вивченні українських говірок 94 н. п. МДД, інформацію про які здобуто автором в діалектологічних експедиціях, а також у зібранні історичних, соціо-, етнолінгвістичних, культурних відомостей про регіон; у створенні класифікації українських новожитніх говірок ареалу на підставі їхньої генези і динаміки; у фіксації нових, раніше не відомих діалектних рис; в отриманні свідчень для вироблення практичних рекомендацій щодо мовної політики на полілінгвальному півдні Одеської обл. України. Усі публікації з теми дослідження одноосібні.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, умовних скорочень, списку використаних джерел (477 позицій) та додатків А, Б, В, Г, Ґ, Е (списку картографованих населених пунктів, карт з морфології українських говірок МДД, темарію, програми, таблиць, ілюстрацій), оформлених окремою книжкою обсягом 134 сторінки. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 627 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й основні завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, методи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, окреслено джерела фактичного матеріалу, повідомлено про особистий внесок автора та апробацію здобутих результатів, схарактеризовано структуру роботи.

У **першому розділі “Українські говірки в мовному континуумі межиріччя Дністра і Дунаю”** представлено огляд сучасного буття українських говірок на тлі румунських, російських, болгарських, гагаузьких та ін. діалектів у складному етномовному континуумі МДД; розкрито історію формування українського етномовного простору ареалу; окреслено проблеми та перспективи дослідження етномовної ситуації в МДД у синхронії і діахронії; схарактеризовано стан і проблеми вивчення українських говірок регіону, обґрунтовано критерії формування мережі н. п.

Сучасний стан українських говірок, складні полілінгвальні і поліетнічні умови їхнього побутування, репертуар мовних рис у них зумовлені історично (були періоди сильнішого впливу на ці ДМ російської, румунської мов через офіційну сферу спілкування, розмовної німецької мови). У дотеперішніх працях, присвячених українським говіркам МДД, представлена їх узагальнена дескрипція передусім окремих структурних рівнів та сегментів території. У них подано спроби їхньої лінгвістичної, зокрема й генетичної, характеристики, відзначено міжмовну і міждіалектну взаємодію як одну з визначальних рис мовного ландшафту регіону, що формувався впродовж кількох століть за особливих історико-політичних обставин.

Мовна ситуація в МДД потребує особливої уваги до розподілу функційного поля між різними ідіомами (літературними мовами, діалектами, соціолектами), результатом його має стати вироблення та формулювання рекомендацій щодо дотримання і підтримання ситуації безконфліктного мовного співіснування, забезпечення мовних і культурних запитів національних меншин на тлі утвердження, відповідно до Конституції України, безперешкодного оволодіння українською мовою як державною, створення гармонійної поліглосії.

Ареал МДД для української, слов'янської та європейської лінгвістики, зокрема діалектології і соціолінгвістики, особливо цікавий як типово поліетнічний, полісубетнічний, полімовний і полідіалектний регіон, де вивчення мов і діалектів потребує врахування сучасного стану та історичного розвитку соціомовної ситуації. Попередні студії ареалу МДД характеризує: 1) дещо спрощений погляд на етномовну картину регіону, 2) ототожнення мовного і етнічного складників етномовної ситуації, 3) ігнорування тих н. п. (переважно новішої формації, що з'явилися в 40–60-ті рр. ХХ ст. на місці колишніх німецьких н. п.), діалектотвірні процеси в яких ускладнені часовим (недавнє утворення і динамізм) і поліетнічним чинником. Постало завдання системно дослідити українські говірки серед ДМ інших мов МДД як елементи

цілісного полімовного континууму, на підставі тотожних дослідницьких прийомів, вироблення яких є одним із завдань дисертаційної праці.

Визначено мовні та позамовні критерії, за якими можуть бути класифіковані українські говірки ареалу (час переселення, характер переселення, характер діалектної основи – ступінь її однорідності, характер відношень із навколишнім населенням, співвіднесеність із материнською діалектною основою, вплив державних мов тощо). Завдання встановлення мережі н. п. актуалізує питання соціолінгвістичної ситуації, адже неможливо вивчати говірки української мови без знань про неї. Крім того, що в ареалі майже немає чистих в мовному й етнічному плані н. п. (констатовано лише різний ступінь відповідного домінування), процес добору н. п. для обстеження ускладнила й відсутність збігу мовної / діалектної й етнічної / субетнічної характеристики / самохарактеристики мовців. Поширені випадки, коли українців українськомовних сіл (*ЖЯ*¹, *НЦ*, *Виш.*, *Нр.*, *Лим.*) уважають, а іноді вони самі називають себе, молдованами, а також інші етнічні / субетнічні їх ідентифікації (хахли, суржик тощо). Субетнічні характеристики діалектоносіїв (райки, пойдуні, плахтуни, козаки, волиняни, закарпатці, алешники тощо) різною мірою зберігаються, іноді – актуалізуються або й виникають в нових умовах. Це корелює з їхніми мовними характеристиками, стійкістю.

Відповідно складність ареалу відбилася на мережі н. п. Прагнучи повноти охоплення території МДД й відносно рівномірної щільності мережі якнайповніше до неї було залучено: н. п., де говірки побутують в різних соціолінгвістичних умовах; говірки різного часу формування (зокрема й не досліджені раніше ДМ новішої формації); говірки різних генетичних типів, особливо з підозрою на моногенез, а також найбільш типові мішані; говірки з великою кількістю діалектоносіїв, адже їхній вплив на загальну мовну картину ареалу відчутний; як раніше не досліджені говірки, так і ДМ дотепер досліджені (описово чи лінгвогеографічно) – відбиття останніх необхідне для встановлення динаміки.

Другий розділ “**Описовий та лінгвогеографічний методи вивчення морфології говірок ареалу**” присвячено питанням кореляції методів і прийомів дослідження переселенських говірок регіону. Попередній досвід пізнання українських говірок МДД, наше спостереження зумовили специфіку застосування описового і лінгвогеографічного методів. Суть коригування дослідницьких процедур полягає передусім у залученні до вивчення

¹ Скорочення назв н. п.: Вип. – Випасне; Мар. – Маразліївка; Мк. – Миколаївка; НЦ – Нова Царичанка; Пк.2 – Петрівка; Сем. – Семенівка; Соф. – Софіївка; СЦ – Стара Царичанка; Ск. – Старокозаче; Уд. – Удобне; Чист. – Чистоводне; Шр. – Широке (Білгород-Дністровський р-н); Тат. – м. Татарбунари; Біл. – Білолісся; Виш. – Вишневе; ЖЯ – Жовтий Яр; Лим. – Лиман; Нр. – Нерушай; Рл.2 – Ройлянка; Тр. – Трапівка; Тз. – Тузли; Цр. – Царичанка (Татарбунарський р-н); Мл. – Молдове; Нд. – Надежда; Нг. – Негрове; Пл. – Плахтіївка; Рл.1 – Ройлянка; Яр. – Ярославка (Саратський р-н); ВК – Веселий Кут; Вш. – Вишняки; Мп. – Мирнопілля; Нс. – Новоселівка; Плц. – Плоцьк; Пб. – Прямобалка (Арцизький р-н); Бл. – Благодатне; ВЗ.2 – Вознесенка Друга; Вс. – Височанське; Гн. – Ганнівка (Височанська сільрада); Лсн. – Лісне; НТ – Нове Тарутине; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка; Плач. – Плачинда; Скр. – Скриванівка (Тарутинський р-н); Труд. – Трудове; Шв. – Шевченкове (Кілійський р-н); Ізм. – м. Ізмаїл; Кал. – Каланчак (Ізмаїльський р-н).

морфологічного рівня говірок нових аспектів, а також у комплексному використанні діалектних текстів і відповідей за програмою та зверненні уваги на суперечливість свідчень цих джерел інформації.

Морфологія українських говорів, репрезентуючи високий евристичний потенціал щодо діалектного членування українського мовного простору, класифікації говорів, наразі вивчена недостатньо. Наявні описи відбивають реальний мовний стан лише частково. Констатовано відчутну недостатність емпіричних відомостей і теоретичних узагальнень про граматику діалектів, наявність значного резерву цієї інформації, її практичну невичерпаність, неповноту, фрагментарність. Найпомітніше в цьому відношенні те, що дескрипції зазвичай підлягають не всі частини мови. Постулат системності мови виявився насамперед орієнтиром, а не моделлю опису, положення про системність перетворилося на кліше метамови і не визначає застосування конкретних дослідницьких процедур. Підстави для таких висновків і причини відповідного стану діалектної граматики узагальнено як список взаємопов'язаних чинників: 1) обмеження діалектної граматики формальним поглядом, залучення передусім традиційних методів і прийомів аналізу діалектного матеріалу, відсутність виходу у сферу функційного, когнітивного, комунікативного; 2) вибіркового підходу до репертуару елементів діалектної граматики (увагу концентровано на рисах, зумовлених відмінностями від літературної мови й інших діалектів з орієнтацією на усталені зразки і сюжети, зокрема на програму до АУМ); недооцінка всіх релевантних ознак, особливо тих, що стосуються динаміки, функцій; 3) недостатня опора на ДТ; неухважність до взаємодії у використанні джерел отримання інформації (ДТ і програми) з усвідомленням переваг і недоліків кожного; 4) неврахування специфіки усного мовлення (недостатня увага до текстових елементів, зумовлених спонтанним мовленням, комунікацією, до оказіональних трансформ), індивідуальної лексичної поведінки, своєрідності, словозмінної нестійкості окремих груп лексики; лакуарності у словозміні і формотворенні, нульових діалектних явищ; 5) відсутність виходу за межі ізольованої словоформи (у синтагматичну парадигматику).

Подоланню неповноти опису (основної проблеми граматичної дескрипції у діалектології) сприяють моделювання – зіставлення моделей (літературного стандарту, діалектного континууму, кожної говірки, моделей опису і реалізації) та функційний підхід. Зокрема, це стосується низки явищ, пов'язаних з лакуарністю, неповнотою, диспропорцією морфологічних парадигм, адже нуль реалізації завжди постає із зіставлення моделей, а вияв диспропорції передбачає аналіз від форм до значень і від значень до форм.

Моделювання і функційний підхід актуалізують увагу до нульових діалектних явищ – елементів системи літературної мови або іншої модельованої системи в межах однієї мови, яких немає в системі досліджуваної говірки; до проблеми нульового в граматиці, виділення і розрізнення лакуарності і неповноти / некомплектності парадигми (обґрунтовано необхідність ширшого використання терміна *лакуна* в діалектології, адже констатація неповноти

передбачає прескриптивну модель експлікації і потребує різнобічних перевірок, зокрема й на великому текстовому масиві); до проблеми розрізнення лакуарності (неповноти) у системі форм і системі значень / функцій та вивчення взаємодії цих параметрів семіотичної системи, тобто до диференціації морфологічно недостатніх і надлишкових форм як різновидів форм лакуарної морфологічної парадигми.

Урахування комунікативних і когнітивно-дискурсивних аспектів також сприяє повнішому і адекватнішому опису морфології, удосконаленню застосування дослідницьких процедур. Українські говірки МДД потребують використання діалектної текстографії (з усвідомленням дискурсивності ДТ) і питальника як засобу перевірки свідчень ДТ, що не виключає (а часто й вимагає) повторних перевірок під час польової праці. Сам питальник укладено, спираючись на гіпотетичні генетичні типи говірок, сподівані діалектні риси яких і закладено в програму.

Питальник як додатковий засіб перевірки свідчень, отриманих за допомогою діалектної текстографії, й основа картографування значною мірою доповнює і коригує свідчення ДТ. У питальник закладено передусім ареально релевантні граматичні риси українських говірок МДД – це протиставні в ареалі явища і ті, що протиставляють МДД іншим ареалам, серед яких – специфічні риси, південнобесарабські, пов'язані з особливістю діалектотвірного процесу в регіоні, зокрема його інтерферентністю. Програмою ретельно перевірено мозаїчність, специфічну варіативність, гіперкоррекцію, уніфікацію, взаємодію грамам, лексикалізацію, фразеологізацію, лакуарність, трансформи. Протиставні в ареалі діалектні риси корелюють із гіпотетичними діалектними типами говірок, їхньою динамікою. Основою цього твердження стало припущення, що діалектні риси визначених діалектних типів, виявлені на території поширення прототипів, можуть протиставлятися і в МДД, а зафіксовані попередниками і нами діалектні риси можуть бути маркерами діалектних типів говірок МДД. Уявлення про діалектні типи, ареально релевантні та інші типи діалектних рис, що закладені в питальник, склалося на основі свідчень історії формування аналізованих говірок, пізнання етномовної ситуації регіону, у процесі польової роботи, спостережень над ДТ, узагальнення попередніх діалектних описів.

Картографування новожитніх українських говірок МДД ускладнене їхньою специфікою, характером простору (різномітністю ДМ; мозаїчністю, черезсмужністю, перерваністю, розпорошеністю, неоднорідністю конфігурації зон різної щільності; ширшою варіантністю, лексикалізацією і фразеологізацією морфологічних рис); біхронністю картографування; і хоч очікування щодо його узагальнювальної та інтерпретаційної сили (враховуючи досвід лінгвістів) стримані, карти в дослідженні націлені не лише на ілюстративність, але й на виявлення ареалів генетичних і динамічних явищ.

Якщо невідповідність відомостей дотеперішніх синхронних зрізів сучасному стану звичайно кваліфікують як мовну динаміку (в МДД це часто сигналізує й про динаміку демографічну або специфіку діалектних рис), то

невідповідність відомостей, отриманих на одному синхронному зрізі, зазвичай ігнорують або інтерпретують як помилку. У дослідженні суперечливі відомості сучасного синхронного зрізу інтерпретовано як джерело різнобічної інформації про говірки. Цей аспект дозволяє коригувати методологію, виявляти переваги і слабкі місця відомих діалектологічних методик. Опора на свідчення дотеперішніх описових праць потребує корекції у зв'язку з тим, що ними схарактеризовано передусім мішаний діалектний тип цієї території. Відомості АУМ вимагають перегляду через те, що часто зазнавали впливу зауваженої його авторами неадаптованості застосовуваної програми до новожитних ареалів, а також прогнозованого обмеження нею вияву діалектного матеріалу.

Розбіжності між свідченнями ДТ і питальника бувають частковими і повними, конфліктними. Останні можуть мати вигляд двох моделей реалізації: явище А є в ДТ, але його не дає питальник, і навпаки, явище А дає питальник, але воно не представлене в ДТ. Друга модель репрезентована поодинокими прикладами. Напр., так виявляють себе аналітично-особові форми дієслів *'чулисте, 'чулам у Пк.*, до того ж її констатація потребує аналізу великого обсягу ДТ диференційовано по кожній ДМ, пошуку не лише позитивних діалектних рис, а й нульових. Вона інформує передусім про комунікативну характеристику елементів (коли мовці відчують, що носій стандарту їх не зрозуміє, то не вживають у спілкуванні з ним деяких форм, зокрема зазначених аналітично-особових форм дієслів) або про відхід мовної риси на периферію. На противагу другій моделі, перша частіша, чіткіша щодо фіксації самого факту та його інтерпретації й інформативніша.

Розбіжність чи збіг відомостей ДТ і питальника може деталізувати процес появи нових діалектних рис. В окремих ДМ буковинсько-подільського типу (*Рл.1, Рл.2, Мл.*) зауважено трансформацію частки *май* зі значенням вищого ступеня порівняння в *мей*. Частка *май*, що побутує регулярно і без формальних змін у низці українських говірок МДД спільного походження (*Пк., Вс., Ну.*) та закарпатського типу (*Пб.*), заміщується інтегральною в ареалі структурно схожою запозиченою з румунської мови часткою *мей* (*мей к'раишчий – Рл.1*), яка властива не лише різним генетичним типам українських говірок МДД, а й говіркам інших мов в ареалі, уживається в низці значень, основним з яких є значення звертання (*мей / ти такий г'рамотний – Пк.*). Відбувається перехід *май > мей* (*мей 'луч'і*) внаслідок атракції з розширенням семантики *мей* і стиранням *май*, напр., *по'кам'іс' мей 'дешево, т'рошки мей с'тарш'і, б'іл'ш мей 'качеств'ен:о, і'ше мей попе'ред'і, ш'об / йак / з'нали мей і ми / шо це п'разник (Мл.); мей до'бавили, кар'тошку ме'й нако'пала, 'весело мей 'було, мей прост'іше, 'л'уди мей с'тали / мей кул'тур'н'іш'і (Рл.2); 'саме мей 'хуже, 'саме мей т'рудний, 'саме мей т'ажел'ішче, у'же мей на'чало уро'дило, та мей 'весело 'було йак ш'ас (Рл.1)*. Наразі трансформація в цих говірках не завершена, бо частка *май* поряд із новим *мей* ще трапляється у ДТ: *май с'тарша, 'було чим май обро'бл'ати (Мл.), май прох'ладно, май поп'рост'і (Рл.2)*. Відповідаючи на питання програми, мовці ототожнюють її тільки з часткою *мей*, відзначаючи під

час додаткової перевірки спорадичне вживання *май*: *йа¹зик де заб¹'їжит / та¹ може й с¹кажу (Мл.)*.

Пошук пояснення невідповідності результатів застосування відзначених прийомів уможливив виявлення низки інших цікавих фактів динаміки, зокрема лексикалізації, фразеологізації варіантів, їхньої функційної диференціації. Напр., у *Мл.* інформант відповідає на питання, що слово *йіден* (*йе¹дин, йе¹ден, йден*) у говірці відсутнє, натомість у його ж мовленні зауважено: *а то / ш'о за йе¹дин?* Так само й у *Рл.1, Рл.2* – слово *йіден* тепер уживається спорадично, насамперед у займенниковій функції, поступаючись у числівниковій лексемі *о¹дин*, а на питання програми щодо вживання *йіден* мовці відповідають негативно. У побутуванні локалізованої материнської частки (наказового способу) *най* простежено функційну диференціацію варіантів. У *Пк., Вс.* елемент *най* часто помічено в ДТ лише у фразеологізованих конструкціях *най бог¹ милуй, най гос¹под¹ милуйе, най бог¹ простит*, в інших контекстах зафіксовано *хай* (*хай¹ робл'а на с¹вою¹ голову*).

Евристичний потенціал розбіжності результатів двох прийомів, зокрема в моделі реалізації “текст –+, питальник –0”, є широким, інформуючи про динаміку діалектних явищ і говірок та деталізуючи її, про характер міждіалектної взаємодії в ареалі (ДТ дають більше прикладів впливу південно-західного типу говірок на інші, напр., модель реалізації “текст –+, питальник – 0” щодо *май* як засобу ступенювання – *Скр., Гн.*), а також про стадії, сценарії, шляхи діалектотвірного процесу.

У питальнику відбито насамперед діалектну нормативність, а текст – це реальний вияв мови, де частотність граматичного явища корелює з типовістю. Тому розбіжності між інформацією впливають з неможливості завжди поставити знак рівності між усвідомленням чогось у мові як нормативного й узусом. Відсутність знаку рівності часто свідчить про етапи діалектотворення. Запозичений і новий елементи здебільшого проходять такі стадії: 1) елемент входить у тексти / мовлення, але ще не сприймається як діалектна норма (модель “текст –+, питальник –0”); 2) елемент входить у тексти і сприймається як норма (модель “текст –+, питальник –+”). Але, по-перше, не обов'язково один етап передбачає настання наступного, бо активність у ДТ може згаснути і процес уходження нового припиниться; по-друге, елементи літературної мови, коли входять у ДМ, зазвичай відразу сприймаються як нормативні, а вже потім активізуються в ДТ. Елемент, що витісняється, зникає, проходить такі стадії: 1) він ще входить у тексти, але вже не сприймається як норма (модель “текст – +, питальник –0”), або сприймається як норма, але вже не входить у ДТ (модель “текст –0, питальник –+”); 2) елемент зникає і з текстів, і з норми (як це відбулося у деяких ДМ із формами множ. іменників із флексією *-ове* – *бра¹тове*, числівником *ш¹тири*, формами дієслів із препозицією *-ся* тощо).

Іноді модель “текст –+, питальник –0” свідчить про належність явища до фонетичних. Напр., форми 3 ос. множ. дієслів на зразок *хт'а, вар'а* досить регулярні в ДТ, але мовці не сприймають їх як окремі граматичні форми (*Пк.*), а лише як фонетичні трансформації. Трапляється, що крім чіткої фіксації в ДТ

певної риси, знаходимо підтвердження її вияву й у працях попередників (*da'seŋ*, *yi'seŋ* – форми 2 ос. одн.), проте лише перевірка питальником дає змогу впевнено констатувати нові морфологічні риси.

Оцінка нормативності і ступеня типовості нового або запозиченого елемента чи архаїчного елемента, який витісняється, в українських говірках МДД уможлиблює характеристику шляхів появи і зникнення варіантів. У розвитку переселенських говірок в інтерферентних умовах настає момент, коли запозичений елемент (чи варіантні елементи) співіснує з материнськими варіантними, а іноді ще й із трансформованими новими явищами. Аналіз суперечливих свідчень питальника і ДТ демонструє основні моделі поведінки варіантів, коли один (чи кілька) з варіантів: а) перестає вживатися; б) трансформується в разі формальної і значеннєвої близькості за аналогією; в) функційно диференціюється, тобто те старе, що було варіантом до нового, продовжує вживатися, але в іншому значенні. У трансформаційній моделі перетворення значення, функції та форми вихідних компонентів можуть відбуватися поетапно: I етап – як засіб ступенювання є лише *май*; II етап – є ще *май* і за аналогією як варіант з'являється *мей*; III етап, який ще не настав остаточно, але тенденцію до нього подекуди демонструє питальник, – витіснення *май* елементом *мей*. Модель функційної диференціації варіантів проходить такі стадії: I етап – у говірці є лише *yi'den*, II етап – *yi'den* і *o'din* співіснують як варіанти, III етап – *yi'den* – займенник, а *o'din* – числівник.

Динаміку традиційно встановлюють передусім на основі свідчень різних часів про ДМ, на підставі аналізу мовлення різних вікових груп респондентів та відомостей від них же, отриманих за допомогою питальника. Для переселенських говірок важливим джерелом інформації про динаміку є також зіставлення з ареалами материнських говірок, однак вона потребує корекції з того погляду, що материнські говірки також розвиваються, а в переселенських ДМ діалектні явища можуть консервуватися, зберігатися краще, ніж на материнській території. Але водночас цінним джерелом для спостережень над динамікою виявляється невідповідність текстових свідчень відповідям на питання програми. Крім того, спостереження демонструє, що вживання в різних вікових групах не завжди є незаперечним аргументом у цьому плані, адже чимало явищ, відзначених раніше як такі, що зникають, оскільки вживалися лише в мовленні старшого покоління (частка *май*, дієслівні форми *xt'a*, *'чулисте* тощо), досі подекуди виявляють стійкість.

У ситуаціях із витісненням материнських рис, коли явище ще не зникло остаточно, що зумовлює часткові розбіжності в інформації, лексикалізація, фразеологізація та функційна диференціація не означають обов'язкового зникнення явищ у подальшому, а навпаки – сприяють їхній життєздатності. В обмеженому колі лексем і фразеологізмів, в інших функціях граматичні явища отримують подальше життя, ніби консервуються, напр.: не зникли остаточно чергування в жодному типі говірок, хоч така тенденція була відзначена, залишилася форма *yi'den*, щоправда, лише в займенниковій функції, досі функціонує частка *най* (*най бог 'милуй*).

Евристичний потенціал розбіжності свідчень різних прийомів стає в нагоді й під час класифікації говірок. Чимало материнських діалектних рис у деяких ДМ виявляють стійкість до інтерферентних процесів, маркуючи діалектну генезу. Але й тоді, коли діалектотворення спричинює появу нових діалектних явищ, неоднаково відбитих зазначеними прийомами, потрібно пам'ятати, що вони виникають й на базі діалектних рис материнських ДМ, залишаючись носієм свідчень про генезу новостворених.

Інтерпретація розбіжностей у межах наших спостережень є ключем до пояснення їхньої невідповідності свідченням описових робіт і АУМ. Якщо не враховувати важливості інтерпретації конфліктних свідчень, то констатуватимемо факти псеводинаміки. Нехтування лексикалізації може зумовити помилкове уявлення про регіон, що може скластися з АУМ (т.3, ч.2, к.50) про другу палаталізацію (*по дорозі, на ялинці*), ніби вона є в більшості говірок ареалу, тоді як описові праці констатують протилежне. Зі специфікою чергувань пов'язане й те, що не адаптована до ареалу програма АУМ зафіксувала двоїну (переважно *дв'і ру¹ц'і*) у словосполученні *дві руки* (т.3, ч.2, к.76) як явище, непоширене в МДД, натомість описи зафіксували відсутність двоїни іменників ж. р. на задньоязиковий приголосний *г, к, х*, але поширеність двоїни без чергувань *дв'і п'ід'вод'і*.

Отже, евристичний потенціал суперечливих свідчень, отриманих із ДТ та питальника, уможлиблює: уникнути помилок при застосуванні описового і лінгвогеографічного методів під час вивчення морфології українських говірок МДД; описати процеси, пов'язані зі стійкістю і динамікою ДМ, пояснити їхні причини; установити появу нових рис у галузі граматики; визначити стадії запозичення іншодіалектних елементів, етапи формування нових, зникнення питомих материнських рис; пояснити розбіжності між новими відомостями, свідченнями АУМ та спостереженнями попередніх дескрипцій; розмежувати процеси в динаміці говірки, комунікативні й інші причини суперечності відомостей, а також допомогти у визначенні генези ДМ й уточненні міждіалектної взаємодії.

У третьому розділі **“Стійкість і динаміка самостійних частин мови та граматичних категорій в українських говірках МДД”** проаналізовано діалектні риси повнозначних частин мови, установлено їхній ареальний вияв, генезу та динаміку. Основними завданнями було встановити генетичні маркери говірок з ознаками моногенезу задля виявлення їхніх генетичних типів, класифікації говірок, визначити інтегрувальні тенденції розвитку – своєрідні маркери південнобесарабського діалектного типу. Поділ явищ на типи (генетичні, динамічні маркери, інтегрувальні ознаки, архаїчні, питомі, запозичені риси) не взаємоусуває належності їх до протиставлених категорій: явище динаміки може бути й генетичним маркером, водночас генетичні маркери виявляють динаміку; генетичним маркером може бути й запозичений елемент тощо.

Аналіз діалектних рис самостійних частин мови, чимало з яких засвідчено вперше, уможливив класифікацію українських говірок МДД, зокрема за

діалектними генетичними типами. Морфологічними маркерами північнобесарабського (буковинсько-подільського) діалектного типу (в ареалі виявлено 7 говірок з ознаками його моногенезу: *Вс., Пк., Ну., Плач., Рл.1, Рл.2, Мл.*) є: 1) іменникові: а) часткова нівеляція в деяких ДМ с. р. у II відміні (*цей ви¹но, йі¹ден в'ід¹ро*) і повна в назвах малят тварин IV відміни (*йі¹ден курка¹н'а, йі¹ден поро¹с'а, кра¹с'івий тел¹а*), а також перехід до ч. р. деяких іменників, що в наддіалектній моделі мають ж. р. (*о¹л'ій, т'аск*); б) поширеність залишків двоїни на зразок *дв'і ко¹з'і* (хоч вони трапляються в різних діалектних типах); в) найбільша типовість форм із м'яким фінальним [р] (*ба¹зар'*; *сахар'*; *ба¹зар'у, сахар'у* тощо); г) індукція словозміни II відміни на іменники ч. р. I (*с'таростом, з Д'імком, з М'ішом; М'ішов'і; че¹кайу Ван'а*); г) форми дав. та місц. відм. іменників II відміни з флексією -ови (*жени¹хови, д'ад'кови, по с'н'ігови, по х'л'ібови*); д) специфічні форми слова *поле* в род. відм. (*йідем з пол'у; с пол'у несли*), знах. відм. (*іти на пол'у орати, зайде туда у пол'у*), місц. відм. (*скир'ти по пол'і, але с'ійем на пол'у*); е) висока регулярність форм род. відм. іменників III відміни з флексією -и (*соли, смерти, радості*); є) найбільший ступінь нівеляції IV відміни (колишніх -t- основ) з уніфікацією за II відміною (род. відм. *немає тел'а, дав. відм., місц. відм. дати тел'ови (-ов'і), на тел'ови (-ов'і), орудн. відм. тел'ом, з йаг'ном*); ж) регулярність форм орудн. відм. інструментального з прийменником з (*с ножиками настругали*); 2) прикметникові: а) суфікс -ск- (з твердим [с]) (*с'іл'с'кий, руск'і*) та збільшувально-згрубілий суфікс -ецк- (*здоровецкий*); б) індукція твердої групи прикметників на м'яку, зокрема у формах наз. відм. одн. ч. р. (*будний, домашний, колишний*), наз. відм. одн. с. р. (*верхне, домашне, житне*), наз. відм. одн. ж. р. (*верхна, домашна, житна*), род. відм. одн. ч. р., с. р. (*домашного*), род. відм. одн. ж. р. (*вчорашиной, синойі*), род. відм. множ. (*синих, вчораших, житних*), дав., місц. відм. одн. ч. р., с. р. (*колишньому, на синому*), дав., місц. відм. одн. ж. р. (*синойі*), дав. відм. множ. (*синим, вчорашим, житним*), знах. відм. одн. ж. р. (*верхну, сину*), орудн. відм. одн. ч. р., с. р. (*синим*), орудн. відм. одн. ж. р. (*синойу*), орудн. відм. множ. (*синими*), місц. відм. множ. (*на синих, вчораших, житних*); в) лексикалізована варіантність форм наз. відм. множ. з флексіями -и та -і (*деревани, вовн'ани, голодн'і*); г) творення компаратива і суперлатива часткою-формантом *май* (*мей*), що подекуди витісняє творення форм компаратива за допомогою суфіксів -іш-, -ішч-; 3) числівникові: а) специфічна фонетична структура числівника *один* (*йіден, йден*), спостережена частіше в займенниковій функції; репрезентанти *чотири* – *ш'тири* (*ш'тир'і, ш'т'ір'і*), *штир'ма, штир'ох*, збережені в мовленні старшого покоління; б) структури *п'іт'найсат', два'найс'і, три'найс'ат'*, виявлені локально в ДТ і в мовленні старшого покоління як варіантні; в) реалізація *дв'іста*; г) індукція твердої групи на м'яку в усіх формах числівника *три* (*т'ретий, т'рета, т'ретого* тощо); г) деякі специфічні числівниково-іменникові сполуки (*дв'і дитин'і, двойе д'іти, дв'і д'іти*); 4) займенникові: а) післяприйменникові форми займенника *в'ін* род. відм., знах. відм. (*до него, у него, за него, в'ід него*), місц.

відм. (на ¹нему); б) стягнені форми особових займенників (безприменникова форма ч. р. род. відм. *йго*, дав. відм. *йму*; ж. р. знах. відм. *йї* і *на н'у*); в) форми займенника *цей*, зумовлені твердою вимовою [с] і [ц] (*ца* (*са*), *цу*), ч. р., с. р. одн. род. відм. ¹цего, дав. відм. ¹цему; ж. р. род. відм. ¹цейї (замість літературної *ц'їйейї* і поширенішої в МДД *ц'ойї*), орудн. відм. ¹цейю, місц. відм. в ¹цейї; г) змінювання присвійного займенника, співвідносного з 3 ос., ¹йїхний за зразком твердої групи прикметників; г) специфічний вияв формантів неозначених займенників, детермінований твердою вимовою [с] (*дес*, *ш'ос* (*ш'оз*, *шчос*), *хтос*, *йа'кийс*, *ко'лис*); 5) дієслівні: а) уживання дієслова *рости* як перехідного (*водна ме'не рос'ла*); б) специфічна структура основи дієслів *лити* (¹л':ати / ¹л'ати, *зал':ати*, *зал':али*, *нал':аў*, *нал':аїу*, *ул':аїш* та ін.), *піймати* (¹п'їйме – 3 ос. одн. майбутнього часу); в) форми інфінітива, незалежно від кінцевого звука основи та наголосу, мають не перед постфіксом *-ся* насамперед формант *-ти* (*трус'ити*, *ска'зати*, ¹ловити, ¹спати, *охран'ати*); г) специфічна інфінітивна форма дієслова *іти* (*йти*) – *їсти* / *іс'ти* (*п'їйс'ти* / *п'іс'ти*, *найс'ти*, ¹вийсти, *об'їйс'ти*); г) тверда вимова [с] і [ц] у постфіксі *-ся* та його морфах (*см'їйаўса*, *с'м'їйеца*, *осталис*, *бой'моса*, ¹кончиласа, ¹училаса, *поб'равса*, ¹вар'аца, ¹печуца тощо); д) форми 3 ос. одн. І дієвідм. зі співвідношенням основ *-а- / -ай-* мають, окрім *-е*, закінчення *-і* (*гул'айї*, *пї'тайї*, *сп'ї'вайї*) та (лише за свідченням ДТ) *-іт*, *-ет* (¹майїт, *стра'хайет*) за відсутності форм на зразок *гул'а*, *пї'та*; е) форми 3 ос. одн. II дієвідм. можуть мати твердий кінцевий [т] (*варе* і *варит*, *моче* і *мочит*, *доє* і *дойт*, *кри'че* і *кри'чит*, *кри'чет*); є) форми 3 ос. множ. з флексіями *-ут* для I дієвідм. і *-ат* для II (*берут*, *бук'суйут*; *х'рест'ат*, *хт'ат*, ¹лоўл'ат), а в ДТ у II дієвідм. виявляється й формант *-а* (¹л'убл'а, ¹вар'а, ¹робл'а, ¹накупл'а, ¹го'тоўл'а, *хт'а*); ж) специфічні форми 3 ос. множ. і 1 ос. одн. дієслів II дієвідм. з основою на губні без чергувань і з закінченнями I дієвідм. (*с'тавут*, ¹робут, ¹кропуд, ¹ловут; ¹л'убу, *с'таву*, ¹робу); з) можливість фінального [й] в основі форм дієслова *жити* (*жи'їем*, *жи'їе*, *жи'їеш*, *жи'їете*); и) форми наказового способу 2 ос. множ. з твердим кінцевим [т]: *роб'їт*, *си'д'їт*, *ка'ж'їт*, *ї'д'їт*; і) фразеологізоване вживання наказового способу з часткою *най* (*най гост'под' мїлуї*); ї) збереження в деяких говірках аналітично-особових форм минулого часу 1 ос. одн. ж. р. на зразок *ходилам*, *робилам*, *л'убилам*, ¹булам, а також форм 2 ос. множ. *ходилисте*, *робилисте* та ін.; б) прислівникові: а) відсутність форм займенникових вказівних прислівників із знівельованою пестливістю, зокрема таких, як ¹такечки, ¹тутечки, ¹тамечки, ¹теперечки, ¹ос'дечки, ¹потомечки за наявності лише *так*, *тут*, *там*, *тепер*; б) форми питально-відносного і вказівних обставинних прислівників місця на позначення напряму дії чи руху на зразок ¹в'їти, ¹в'їтки, ¹в'їци; в) структури вказівних локативних займенникових прислівників, омонімічних із частками і вигуками (*генде'во*, *восде'но*; ¹вондево, ¹воздево; ¹адиса, ¹адита'мо).

Морфологічними генетичними маркерами закарпатського діалектного типу, представленого говіркою *Лб*. і дисперсно поширеного в деяких інших н. п. Арцизького р-ну, є: 1) іменникові: а) форми орудн. відм. одн. ж. р.

I відміни з флексією -оу́ (*зем'л'оу́, вулиц'оу́, душоу́*); б) форми дав., місц. відм. II відміни з флексією -ови, що вживаються поряд з -ов'і (*синов'і, хлопц'ов'і, братови, женихови, молокови*); в) форми род. відм. III відміни з флексією -и (*соли, смерти, радості, матери*); г) фонетично і позиційно зумовлена наявність фонем /ы/ у флексіях, напр. у наз. відм. множ. (*ж'інкы*); г) форми орудн. відм. одн. іменників с. р. колишніх -п-, -т- основ із закінченням -ем (*жит':ем, з'іл':ем*); д) рудименти двоїни в орудн. відм. множ. (*йайцима*); е) форми дав. відм. IV відміни (*тел'ати і тел'ови, лошати і лошови*); є) специфічні сполуки числівника два з формами с. р. II відміни (*дв'і в'ідра*); 2) прикметникові: а) часткова індукція твердої групи прикметників на м'яку у формах наз. відм. одн. ч. р. (*синий, домашній, житний*), с. р. (*сине, верхне, домашне, житне*), ж. р. (*сина, верхна, домашна, житна*) та у формах множ. род. відм. (*синих, вчорашних, житних*), дав. відм. (*синим, вчорашним, житним*), місц. відм. (*на синих, вчорашних, житних*); б) спорадична нестягненість у наз. відм. одн. с. р. (*доброїе, синейе*) і ж. р. (*доброїа*); в) ненаголошена частка *май* як засіб творення компаратива і наголошена – суперлатива; г) вираження найвищого ступеня препозитивним формантом *иче май*; г) наявність форм компаратива *л'ініше, май файний*; 3) займенникові: а) стягнена форма особового займенника знах. відм. одн. ж. р. *на н'у*; б) специфічні, зокрема й редульовані, форми вказівних займенників наз. відм. одн. ч. р. (*тот, сис'*); наз. відм. одн. с. р. (*то'то, се, се'се*); наз. відм. одн. ж. р. (*то'та, с'а, се'с'а*); наз. відм. множ. (*то'ты, сі, с'і'с'і*); знах. відм. одн. ж. р. (*с'у, се'с'у*); в) варіантні форми род. відм. займенників *він* (*до 'него і до 'його, 'коло 'н'ого і 'коло 'него*) і *цей* (*'цейі, 'цего* поряд з *'ц'ойі, 'ц'ого*); 4) прислівникові: а) форми займенникових вказівних прислівників *туйкы, те'перкы*; б) репрезентант прислівника часу *тог'ды*; в) реалізації прислівників міри і ступеня *м'ного* (замість *ба'гато, ба'гац'ко*), *фест*; 5) числівникові: фонетична реалізація *йедин*; б) дієслівні: а) суфікс -ова- (за значенням аналогічний -ува-): *кupo'вати, мал'о'вати*; б) інфінітив із формантом -чи (*пе'чи*); в) форми з препозицією частки -с'а (*с'а вжи'вайут, с'а говор'ат, с'а стала*); г) форми з твердим [т] у флексіях 3 ос. одн. (*мочит, хрестит, л'убит*), що варіюються з формами з м'яким фінальним приголосним (*кормит, мочит, л'убит*) та з флексією -е (*варе, суше, корме*); г) форми з твердим [т] у флексіях 3 ос. множ. (*бере'жут, пе'чут, си'д'ат*); д) відмінні за наголосом і чергуваннями від поширених в ареалі форми 1 ос. одн. (*во'з'у, к'ручу, ношу*); е) більша, порівняно з буковинсько-подільським типом, кількість збережених архаїчних аналітично-особових форм минулого часу (*ходилам, ходилисте*, а також 1 ос. множ. – *ходилисте*); є) наказовий спосіб з часткою *най* (*най спит*); ж) конструкції зі зв'язкою *йе* (*пес йе злий, пес не йе злий*).

Західнополіський діалектний тип, що превалює в говірках *Мп., Нс., Ви., ВК*, представлено такими морфологічними маркерами: 1) іменникові: дав. відм. іменників II відміни та IV відміни з флексією -ови (*синови, братови, хлопц'ови; тел'ови, лошови*); 2) прикметникові: а) поширеність форм наз. відм. одн. с. р. з нестягненими флексіями -ейе – для м'якої групи, -ейе / -ойе – для

твердої (¹житн'ейе, ¹син'ейе, ¹доброїе і ¹добреїе) та наз. відм. одн. ж. р. із закінченням *-аїа* (¹доброїа, ¹син'аїа), хоч є й форми, що відбивають індукцію твердої групи на зразок ¹сине, ¹сина; б) наявність форм наз. відм. множ. з флексією *-и* (¹дерев'яни, ¹вовн'ани, ¹голодни), що варіюються з нестягненими формами з закінченнями *-їїї* (¹добр'їїї, ¹син'їїї) та *-ейе* (¹старейе ¹л'уди); в) форми род. відм. одн. ж. р. із закінченням *-ейі* (¹до старейі ¹баби); г) нестягнені форми знах. відм. одн. ж. р. з флексією *-уйу* (¹молодуйу, ¹син'уйу); г) аналогічні до твердої групи форми дав. відм. множ. (¹синим); д) форми орудн. відм. одн. ж. р. (¹молодейу); 3) числівникові: а) варіантність реалізацій ¹чо¹тири, ¹ш¹тири; б) специфічні форми орудн. відм. (¹двой¹ма; ¹пйат¹ми); 4) займенникові: а) займенник *вона* в род. відм. використовує присвійну форму (¹нейін ¹зошит 'її зошит' – *Нс.*); б) дав. відм. цього займенника має форму *її'їо* (*її'їо с'ім'рок'ів*); в) наявність нестягнених форм займенника *цей* (¹цейе, ¹ц'ойе, ¹ц'аїа, ¹ц'уйу, ¹ц'їейу, ¹ц'їїї ¹ло¹ц'їїї) та специфічної форми місц. відм. одн. ж. р. (*в ц'ойі*); г) нестягненість форм займенника *той* (¹тойе, ¹тайа, ¹отайа, ¹т'їейі, ¹т'їейу, ¹от'їїї) та стягненість форми орудн. відм. одн. ж. р. *тейу*; г) форми род. відм. одн. ж. р. ¹мейі, ¹т'вейі, ¹с'вейі, варіантні до нестягнених ¹мо'їейі, ¹тво'їейі, ¹сво'їейі; 5) дієслівні: а) переважають форми з чергуваннями приголосних основи і наголосом на флексії (*хо'жу* (і *хо'бжу*), *во'жу* (і *во'бжу*), *кру'чу*, *во'жу* (< *возити*), *но'шу*), а не *ход'у*, *вод'у*, *к'рут'у*, як в більшості ДМ ареалу; б) форми наказового способу з флексією *-іте* (*ро'б'іте*); б) прислівникові: а) наявність градаційного компонента *вел'ми*; б) прислівники, утворені конфіксом *по-...-у* на місці літературного *по-...-и* (*по-пол'ску*, *по-руску*).

Для східнополіського діалектного типу (визначеного щодо *Яр.* основної формації, хоч східнополіська генеза зафіксована й у *Сем.*, *Плц.* новішої формації) характерні такі маркери: 1) іменникові: а) дав. відм. одн. назв істот і неістот II відміни із закінченням *-у*, а місц. – *-у*, *-і* (*хлопчику*, *жен'їху*, *на покойнику*, *у йа'ру*, *на то'ку*, *на куш'ч'ї*, *по т'ел'е'фону*), флексія *-ов'ї* спорадична; б) форми множ. з флексією *-і* (¹нар'ї, ¹кур'ї, ¹гон'ї), хоч вони трапляються й у говірках інших типів; в) більша (порівняно з ДМ мішаними та деяких інших типів) нормативність чергувань (*у кожус'ї*, *на молоц'ї*); 2) прикметникові: форми наз. відм. множ. з флексією *-и* (¹дерев'яни, ¹вовн'ани, ¹голодни); 3) дієслівні: а) наявність повних неусічених форм I дієвідм. 3 ос. одн. з флексією *-е* (*вит'а'гаїе*, *нал'їтайе*, *пома'гаїе*), що відрізняють цей тип від говірок із південно-східною основою і багатьох мішаних; б) творення пасивних дієприкметників від дієслівних основ на *-и* лише суфіксом *-ен-* (*об'робл'ен'ї*, *насторожен'ї*), як і в літературній мові.

У середньонадніпрянському діалектному типові (*Пл.*, *СЦ*), найближчому за інші типи моногенних та деяких мішаних ДМ до літературної мови, морфологічними генетичними маркерами є: 1) іменникові: а) дещо більше збережені чергування в іменниках, зокрема *г//з'* (*до'рога* / *до'роз'ї*); б) стійкість IV відміни, напр., дав. та місц. відм. подекуди зафіксовано згідно з літературним стандартом із суфіксом *-ат-* і закінченням *-і* (*кур'чат'ї*, *поро'с'ат'ї*); 2) прикметникові: а) як і в деяких мішаних ДМ, простежується

індукція м'якої групи на тверду, зокрема у твердій групі у наз. відм. одн. ч. р., поряд з *-ий*, відзначено флексію *-ій* (*дво'йур'ідн'ій*), у наз. відм. одн. ж. р. основа може пом'якшуватися (*дво'йур'ідн'а*), у род. відм. множ. зауважено флексію *-іх* (*ран'ен'іх*), а в дав. відм. множ. – *-ім* (*моло'д'ім*); б) ступенювання визначається близькістю до літературного стандарту, зокрема немає лакуарності префікса *най-* (*найдоб'р'іша*, *най'дуж'чий*); 3) дієслівні: а) усічені форми 3 ос. одн. І дієвідм. зі співвідношенням основ *-а-* / *-ай-* (*вит'а'га*, *гул'а*, *пи'та*); б) збереження синтетичних форм майбутнього часу недоконаного виду (*ка'затиму*, *ро'битиму*).

Морфологічними генетичними маркерами слобожанського діалектного типу, у моногенному вигляді представленого в *Ол.*, є: 1) іменникові: а) форми орудн. відм. одн. І відміни м'якої групи з флексією *-ейу* (*Вал'ейу*, *Тол'ейу*, *вулицейу*), яка іноді поширюється і на тверду (*хатейу*), хоч спостережено й *земл'ойу*, *ду'шойу*; б) периферійність (як і в східнополіському типі) флексії *-ов'і*, що функціонує паралельно з *-у* (*сину* і *синов'і*, *хлопц'у* і *хлопцев'і*), а подекуди *-у* переважає (*на крайу*, *на бер'егу*, *на ка'н'у*); флексії *-ов'і* немає й у с. р. ні II (*пол'у*, *моло'ку*, *в'ід'ру*), ні IV відміни (*тил'ат'і*, *ло'шат'і*, *д'іт'у*); в) більше (як і в середньонадніпряньському типі), порівняно з іншими ДМ ареалу збереження IV відміни, що відбивають форми дав. та місц. відм. з суфіксом *-ат-* і закінченням *-і* (*тел'ат'і*, *ло'шат'і*; *на тел'ат'і*, *на ло'шат'і*); 2) прикметникові: а) флексія *-ейі* в род. відм. одн. ж. р. (*до стар'ейі баби*; *н'і од'нейі ду'ш'і р'іднейі*); б) індукція м'якої групи на тверду, що виявляється у формах множ. род. відм. (*дур'н'іх*, *стар'іх*), дав. відм. (*дур'н'ім*, *стар'ім*), орудн. відм. (*б'іл'іми*), місц. відм. (*на дур'н'іх*, *стар'іх*); в) флексія *-ем* у місц. відм. одн. ч. р., с. р., що варіюється з *-ім* (*на харошем* / *на добрем ко'н'у* / *ко'н'і*, *на син'ем* / *на син'ім неб'і*); г) наявність усічених форм без кінцевого [й] у місц. відм. одн. ж. р., що варіюються з повними формами (*у далек'ій* і *у далек'і сторо'н'і*) і тими, що виникли внаслідок індукції род. відм. (*у гли'бокої кир'ниц'і*, *у великої хат'і*); г) лакуарність префікса *най-* із компенсацією його формантом *шче* (*шче сил'н'іший*, *шче доб'р'іший*); 3) числівникові: а) варіантна до літературної специфічна (зумовлена аканням) фонетична структура *адин*; б) форма місц. відм. числівника *один* (*по од'нейі ко'ров'і*); в) форма орудн. відм. числівника *п'ять* (*п'ят'ми*); г) фонетична структура форманта похідного числівника *адинадцят'*; 4) займенникові: а) форма род. відм. одн. ж. р. *цейі* (замість *цієї* і поширенішої *ц'ойі*); б) специфічні реалізації займенника *той* в орудн. відм. одн. ж. р. (*тейу*) та місц. відм. одн. ж. р. (*в тейі хат'і*); 5) дієслівні: а) форми 2 ос. множ. *йіште*, *дашт'е*, варіантні до *йісте*, *дасте*; б) прислівникові: а) поширені специфічні вказівні займенникові прислівники, омонімічні з вказівними частками, на зразок *ос'*, *о'с'о*, *ос'о'с'о*; б) реалізації часових прислівників *та'д'і*, *впер'егод'а*, *ка'лис'*, *ка'дас'*; в) форма вказівного прислівника причини *то'го*, замість *то'му*.

Говірки відзначених діалектних типів, що зберігають ознаки материнських, перебувають під впливом інтегровальних рис ареалу – маркерів своєрідного південнобесарабського типу. Такими вважаємо: усунення наслідків

другої палаталізації (чергувань *г, к, х // з, ц, с*), зокрема в дав. та місц. відм. іменників I відміни (*на но^г'і, Вал'к'і, жінк'і, у ст^р'іх'і*), особливо у власних назвах (*у Ми^хайловк'і, у Молог'і*); активізацію у II відміні іменників закінчення *-ов'і* (*братов'і*); послаблення змінюваності (парадигматичну нестабільність) власних назв (напр., місц. відм. – *в Тарутино, в Молодов'і*); втрату диференціації у відмінкових закінченнях за твердим і м'яким типами іменників I і II відміни з індукцією твердого типу на м'який (*земл'ойу, вулиц'ойу, душойу; калачом, ст'іл'ц'ом, бурде'йом*); індукцію II відміни іменників на IV і I на III; поширення флексії род. відм. множ *-іў* на парадигматичні типи, яким вона в літературному стандарті не властива (*коз'іў, хат'іў; йаблук'іў; болгар'іў; мидал'іў*); активізацію безсуфіксних форм IV відміни (колишньої *-t*-основи) род. відм. одн. з флексією *-а* (*тел'а*); обмежену, нестабільну змінюваність деяких незмінюваних іменників (водночас природне намагання мовців адаптувати до флективної системи мови окремі слова, структура яких уможлиблює це зробити, аж ніяк не означає їх абсолютно послідовної змінюваності в усіх відм. і зникнення незмінюваності іменників як явища); зняття обмежень у кореляції за числом (*холоц'і, сойашники, цимента, шифера, три й'д'і, багато й'д'іў, шоколад'іў*); тенденцію до втрати чергування *г, х, к // ж, ш, ч* у творенні присвійних прикметників (*Ол'гин; с'вахин, с'вах'ін; дочк'ін, дочкин*); індукцію м'якої групи прикметників на тверду (*мал'ій, стар'іх*), хоч більшою мірою це поширене в говірках південно-східної генези; активізацію компонента *самий* як засобу творення найвищого ступеня порівняння прикметників (*самий кра'сивий*); поширення форм без початкового [н] займенника *в'ін* після прийменника *до* *його, на* *його, з* *його*; форми дав. відм. одн. ж. р. *й'йі*, що є результатом індукції форми род. відм. (*дати й'йі, й'йі с'ім год*); форми місц. відм. одн. ж. р. *на* *нейі*; стягнених форм орудн. відм. одн. ж. р. вказівних займенників (*тойу, ц'ойу*), а також род. і дав. відм. одн. ж. р. (*тойі, ц'ойі*); поширення форм *тудойу, с'удойу, кудойу* і *туди, с'уди, куди*; *туда, с'уда, куди*, де перші позначають напрям руху, а другі вказують на його кінцевий пункт; розвиток полісемії прислівника *де* та омонімічного сполучного слова; втрату числівником змінюваності за пропорційності між величиною числа, позначуваного числівником, складністю структури нумератива і його змінюваністю; поширення форм 3 ос. одн. дієслів II дієвідм. з ненаголошеною фіналлю (у складі дієслова без постфікса) з флексією *-е* (*вроде, й'їзде, робе, терпе, л'убе*); дієслівних форм 1 ос. одн. теперішнього часу II дієвідм. без переходу м'яких приголосних основи [д'], [т'], [з'], [с'] в шиплячі (*ход'у, крут'у, воз'у, нос'у*); втрату дієсловами чергувань *т//ч, д//дж, с//ш* за умови приєднання суфікса *-ува-* / *-уй-* (*закрут'уйеш, розм'ит'увати, н'ідгро'мад'уваў, викрас'ували*) та пом'якшення в цій позиції передньоязикових [д], [т], [з], [с] (*показ'увати, згад'увати, запис'увати*); стирання дієслівних синтетичних форм майбутнього часу недоконаного виду типу *ходитиму, робитиму*; утворення пасивних дієприкметників, зокрема від дієслівних основ на *-и-*, суфіксом *-ан-* із втратою чергувань зубних [д], [т], [з], [с] із шиплячими перед ним (*зробл'аний,*

за¹м'іс'аний, пок¹лад'аний); конкуренцію безприйменникового орудн. з різними літературними і діалектними прийменниково-відмінковими формами, яка вирішується на користь безприйменниковості у значеннях: часовому (у війну, під час війни – вой¹нойу, голо¹доўкоюу, по¹мер ¹голодом); локативному шляху, способу дії (йти по вулиці, на вулиці, по дорозі – ¹вулиц'ойу, до¹рогойу; у вікно влізла – в'ік¹ном; через степ – с¹тепом; по телефону – теле¹фоном); атрибутивному (висока на зріст – ви¹сока ¹ростом); засобу пересування (на машині, на повозці, з ма¹шинойу, з по¹возкойу – ма¹шинойу, по¹возкойу); інструментальному (з но¹жом – но¹жом); предикативному (за прис'і¹дател'а – прис'і¹дател'ом).

Крім того, аналіз самостійних частин мови виявив як текстово зумовлені елементи, оказіональні трансформи, нульові діалектні явища, що відрізняють говірки від моделі стандарту, так і спільні з літературною мовою важливі системні діалектні риси і тенденції динаміки; відзначені також явища динаміки в межах діалектних типів.

У четвертому розділі “С¹тійкість і динаміка службових частин мови та інтер'єктивів в українських говірках МДД” проаналізовано діалектні риси неповнозначних частин мови та інтер'єктивів, встановлено їхній ареальний вияв, генезу і динаміку. Виділення серед діалектних явищ генетичних і динамічних маркерів, представлення їх у просторовій проекції підтверджує діалектні генетичні типи українських говірок МДД, виокремлені на основі характеристики самостійних частин мови.

Маркерами північнобесарабського діалектного типу є такі в межах: 1) прийменника: а) дав. відм. об'єкта вигоди чи шкоди без прийменника (одби¹рала коров'і моло¹ко, засла¹бла ме¹н'і ¹ж'інка); б) наявність (і подекуди перевага) фонетичної структури прийменника в'ід замість безваріантного од (от) в багатьох ДМ інших типів; в) наявність конструкцій п'і¹шоў во¹ди; 2) сполучника: май функціонує також як розділовий сполучник у Рл.2, Вс., Пк.; 3) частки: а) постпозитивна частка -т (ко¹сили¹ т / гарманували¹ т; шу¹кали¹ т; са¹м'і¹ т руками ¹с'ійали; на фронт'і¹ т); б) вказівні частки (генде¹во, восде¹но, ¹вондево, ¹воздево, вот); в) вказівна частка і вигук а¹ди, а також лексеми ¹анса, а¹диса, ¹уса, ан; 4) вигуку: кут' (відгін корів); ч'ік-ч'ік-ч'ік, пи¹'а-пи¹'а-пи¹'а (прикликання овець); герч, д'е, гарш-гарш (відгін овець); киц, пруч (відгін котів); б'і-б'і-б'і (прикликання індиків). Урахування рис самостійних частин мови дає підстави констатувати, що серед них є стійкі й регулярно виявлені в усіх ДМ цього генетичного типу форми іменників – з ¹М'ішом, прислівників – ¹в'іци, ¹в'іти, ¹в'ітки; дієслів – із постфіксами -ца, -са; займенників – ¹цего; часток і вигуків а¹ди тощо, і такі, що представлені обмежено за частотою, територією, віковими групами мовців, частиномовними класами.

Закарпатський діалектний тип маркують такі риси в межах: 1) прийменника: а) уживання прийменника ¹чириз у темпоральному значенні ‘упродовж’ і ‘після’; б) уживання конструкцій на + знах. відм. замість за + знах. відм. в наддіалектній моделі для вираження ступеня порівняння (менша на ¹його); в) уживання конструкцій на + знах. відм. з цільовим значенням (п'і¹шов

на д¹рова, на ¹воду); г) конструкції з прийменником *по* (*по зи¹м'і, по об'ід'і*) у часовому значенні; 2) сполучника: а) фонетична структура з'ясувальньо-об'єктного сполучника *штоб*; б) сполучник умови *ко¹бы*; 3) частки: стверджувальна партикула *йо*; 4) вигуку: а) специфічні етикетні інтер'єктиви (вітання – *йак с'а¹майте*); б) деякі вигуки для прикликання і відгону свійських тварин і птахів: *ц'іка-ц'іка-ц'іка* (прикликання свиней); *тай-тай* (прикликання качок); *к'шона* (прикликання котів).

Маркерами слобожанського діалектного типу є такі в межах: 1) прийменника: а) реалізація локативного прийменника *про¹миз* (*гово¹риту про¹миз л'уд'ми*); б) варіантна до літературної реалізація прийменника *по* (*на*); 2) вигуку: *кит'а-кит'а* (для прикликання овець); *джо* (для відгону свиней); *цу-цу-цу*; *чук-чук-чук* (для прикликання свиней); *так'і-так'і* (для прикликання качок).

Східнополіський, західнополіський та середньонаддніпрянський діалектні типи мають менше позитивних генетичних маркерів серед службових частин мови і вигуків. Порівняно чіткіше діалектні типи протиставляють вигуки для прикликання і відгону свійських тварин і птахів, менш поширені в інших говірках ареалу, напр., середньонаддніпрянський тип маркують вигуки *киш-киш* (для прикликання курей), *кац* (для відгону котів), *киц'а-киц'а* (для прикликання котів), *кут'у-кут'у* (для прикликання собак), *цеба* (для відгону собак); західнополіський тип – *хр'у-хр'у-хр'у* (для прикликання свиней), *кота* (для відгону котів) тощо.

Маркерами південнобесарабського типу – інтегрувальними рисами ареалу є: активність сполуки *коло* + род. відм. із локативним значенням (*коло за¹бору, коло¹ мене*); поширення замість літературних сполучників причини *то¹му що* форм *за¹тошо, з:а¹тошо, за¹цешо, то¹гошо, тошо, тешо*; скорочених реалізацій умовних кон'юнктивів *йак, шо* (замість *якби, якщо*); *шоб* (замість *якщо б*); усунення сполучника *але*; утримання запозичених із румунської мови елементів *мей, бре, гата* в говірках усіх генетичних типів основної формації, а подекуди й поширення їх на ДМ новішої формації; подальшу активізацію спонукальної частки і вигуку *гай*; втрату диференціації часток *н'і* і *не*. Високий рівень динаміки демонструє розряд етикетних вигуків: у говірках основної формації всіх типів наявні запозичення з російської мови (*ізв'і¹н'іт'е*) або трансформації таких слів (*зас'і¹дан:а*). У динаміці вигуків для прикликання та відгону свійських тварин і птахів значну роль відіграє позамовний чинник (зменшення поширеності коней, волів тощо), що зумовлює збіднення арсеналу вигуків, нівеляцію розмежування за віком, статтю тощо, зменшення кількості носіїв вигуків.

Крім того, аналіз службових частин мови, як і самостійних, доповнив відомості про діалектні явища ареалу. Зокрема, увага до суперечливої інформації різних джерел дозволила інтерпретувати деякі виявлені в попередніх студіях і спостережені в ДТ, але не діагностовані програмою явища, як okazіональні трансформи. Такий статус мають форми з флексіями *-ий* та *-ій* у род. відм. одн. ж. р. прикметникової парадигми (*вторий з¹рупи інвал'ід, ни*

їїд¹нойі ду¹ш'і р'ідн'ій); форма род. відм. та¹кего, інфінітивна форма шо ро¹б'ім, що водночас мають і генетичну евристичність; форми прислівників займенникового походження на зразок нау¹с'а, про¹той, по¹у¹те, по¹той, по¹те; своєрідні форми 2 ос. множ. з аналогічним наростом -те (їїс¹тете); форми дієслів майбутнього часу на зразок 'буде звут', 'буде попа¹дец'а тощо. Ці явища зумовлені спонтанною граматичною аналогією, синтагматичною індукцією, пов'язані зі зміною програми висловлювання під час породження мовлення.

Окремим різновидом трансформ із помірним рівнем генетичної евристичності та ступенем переходу в розряд варіантів вважаємо факти функційної взаємодії граем. Зокрема, взаємодії граем відмінка сприяє їхня семантична і / чи формальна спільність, напр., функціонування прийменника в зумовлює використання форми знах. відм. у позиції місц. відм. (а там не йе н'іх¹то в той дом); синтаксична спільність, безприйменниковість граем пояснює взаємодію наз. і кл. відм. (м'ій х¹лопче Іван). Іноді такі факти зумовлені й переорієнтацією мовців у процесі породження мовлення, напр., вислів хо¹дили по л'у¹дей про¹сили пояснюємо взаємовпливом двох інтенційних граем місц. відм. хо¹дили по л'уд'ах і род. відм. л'удей про¹сили; сполуку при + знах. або наз. відм. вважаємо трансформую, спричиненою взаємодією інтенцій при + місц. відм. і наз. відм. (при сов'е¹цкый со¹йуз / йак лиш прий¹шов / 'було ха¹ра¹шо); використання наз. і знах. відм. в позиції орудн. відм. без прийменника (наград¹дили мене м'ідал' за от'вагу) зумовлене можливою конкуренцією мовленнєвих намірів наград¹дили ме¹дал':у і 'дали ме¹дал'.

Вирізняються з-поміж трансформ регулярні суто текстові елементи, також слабо діагностовані програмою, реалізація яких часто пояснюється фонетичними закономірностями спонтанного мовлення і пов'язана з лакунарністю порівняно з наддіалектною моделлю, випадінням початкових чи кінцевих елементів форм: прийменників (не ош'у¹ш'ала шчо це [?] ме¹не не¹має гро¹шей; ко¹го пок¹ласти // цей [?] до¹йарку); фіналей флексій, напр., слабо діагностується стягненість прикметникових слів (у т'і сам'і хат'і), а також буковинські дієслівні форми без кінцевого [т] на зразок ход'а, вар'а, робл'а. Окремі текстові факти пов'язані з надлишковістю порівняно з літературним стандартом, напр., такі особливості діалектного мовлення, як нанизування і повторюваність часток (о¹це ж аж, о¹це йа о¹цеву¹во, ос'о¹с'о), наявність додаткових кінцевих звуків ('май¹т, стра¹хайет, тов¹чет); із переставлянням елементів, напр., здатність частки с'а віддалятися від дієслова в умовному способі (в'чив би са, бо¹йав би са).

До генетичної класифікації ефективно залучено нульові ознаки. Неповнота парадигм літературної моделі (однинні, незмінювані іменники) у діалектній нівельована засобами того ж мовного рівня, хоч діють і спільні зі стандартом моделі компенсації недостатності таких слів.

Розв'язанню проблеми лакуарності в діалектному мовленні значно сприяло застосування програми як засобу перевірки свідчень ДТ і модельованих лакун, зокрема некомплектних парадигм літературного стандарту. Неповноту парадигм у говірках ареалу найчіткіше констатовано за

тотожності свідчень програми і текстів, але іноді й перевірка неповноти не дає впевненості для її констатації в діалектному мовленні, чим обґрунтовано доцільність ширшого використання терміна *лакунарність*.

З функційного погляду це явище відбиває баланс семантики і формальних засобів мови, зокрема морфологічної системи, виявами порушення якого (диспропорції) є, з одного боку, лакунарність із морфологічною недостатністю, а з іншого, – морфологічна надлишковість. Недостатність компенсують одиниці інших рівнів: у морфологічній парадигматиці – засоби синтагматики.

Зафіксовано, крім моделі використання позитивних засобів вияву діагностованого значення, відмінних від стандарту (*соро¹кам, на соро¹ках*), ще й дві моделі парадигматичної лакунарності в діалектній мові: нереалізація форми, за наявності значення (*сорок х¹лопц¹'ам, на сорок х¹лопц¹'ах*), і нереалізація значення. Останню модель демонструють контексти, де мовці не відмінюють числівник *сорок* і замінюють пропоновану сполуку із дав. відм. на знах. відм. без прийменника (*сорок х¹лопц¹'ів накор¹мили – Вс.*) та з прийменником *на* (*на сорок душ приго¹товити – Мар.*).

3-поміж лакун визначено інтегральні і диференційні, генетично евристичні. Спільними нульовими ознаками говірок МДД є: форми непрямих відм. прономена *с¹к¹'ики (с¹к¹'іл'ки), с¹т¹'ики (с¹т¹'іл'ки)*; займенники *ністільки, ніскільки, стількись, жоден*; форми непрямих відм. числівників, особливо складних і складених. Важлива диференційна і генетично інформативна лакуна, усвідомлювана й діалектоносіями, – відсутність у говірках багатьох типів, окрім ДМ південно-західної, а також західнополіської генези, сполучника *але*.

Емпіричний матеріал доповнив відомості про ареал. Установлено низку фактів, що потребують перегляду їхньої генези і динаміки. Зокрема, виявлено більше архаїчних реалізацій *ниг¹де, ни¹де*, ніж це можна було уявити з наявних досліджень; перевагу, насамперед у мішаних ДМ, архаїчної форми *первий* над *перший*; розповсюдження стверджувальної частки *да*. Вони схиляють до думки, що це архаїчні елементи, генетичні маркери, які збереглися, можливо, й завдяки впливу російської мови, а не лише є його результатом; діагностовано оригінальні моделі змінювання перших компонентів складених числівників за незмінюваності останнього (*дев'яти¹сот соро¹ка с'ім дн'ів*); помічено, що постфікс *-с'* дієслова спорадично приєднується й до основи на приголосний (*у¹чивс', бо¹йаўс'*) тощо.

Відзначено моделі взаємодії і поплутання займенників-прислівників (числівників, часток) вказівного *стільки (с¹т¹'іл'ки, с¹т¹'ики, с¹т¹'іко, с¹т¹'іл'ко, т¹'ілко)*, питально-відносного *скільки (с¹к¹'іл'ки, с¹к¹'ики, с¹к¹'іко, с¹к¹'іл'ко, с¹'іко, к¹'іл'ко)*, видільного слова *тільки (т¹'іл'ки, т¹'ілко, т¹'іл'ко, т¹'ики, т¹'іко, тол'ко, т¹'ікон'ко)*, неозначено-кількісного числівника *кілька*, що може супроводжуватися лакунарністю того чи іншого репрезентанта та вказує на спільність їхнього значення, синтагматичного й парадигматичного функціонування. Зафіксовано регулярне вживання вказівного займенника *с¹т¹'ики* в позиції питально-відносного *с¹к¹'ики*; рідше – питально-відносного займенника *с¹к¹'ики* у стверджувальному значенні неозначено-кількісного

числівника *кілька* чи вказівного займенника *с'їки*, а також поплутання із займенниками *с'їл'ки*, *с'к'їл'ки* слова *т'їл'ки* (*т'їлко* замість *скільки*).

Спостереження над українськими говірками МДД спонукає замислитися над ланками, де модель опису загальнонародної мови потребує корекції, уточнення, напр., щодо перенесення деяких морфологічних рис, зокрема ступенювання якісних прикметників на якісно-означальні прислівники. Матеріал переконує в необхідності уточнення місця граматичних класів та словозмінних типів у системі частин мови: числівника як компонента категорії числа іменника, прийменника як компонента категорії відмінка іменника тощо; актуалізовано й питання теорії нульової відміни.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження.

МДД – одна із зон українського діалектного континууму, де говірки зазнають відчутних змін. Визначальним та інтегральним з іншими діалектами напрямком динаміки аналізованих говірок є їхня активна трансформація, що послаблює розмежування говірок моногенних (похідних від однієї говірки) і тих полігенних, які сягають структурно близьких говірок. Це дало підстави виокремити ДМ з ознаками моногенезу, хоч повної ідентичності в говірок архетипам не спостерігається. Чимало виявлених генетичних маркерів засвідчено вперше, а їх аналіз уможливив віднайдення архетипів, що лягли в основу новосформованих ДМ, на які пізніше нашарувалися інші риси.

Кореляція структурних особливостей говірок з їхньою генезою, співвідношення з материнськими говірками за межами МДД уможливили виділення шести типів ДМ з ознаками моногенезу: з основою північнобесарабською (буковинсько-подільською), середньонадніпрянською, східнополіською, слобожанською, західнополіською, закарпатською.

Виявлено внутрішню диференціацію говірок у межах діалектних типів, що зумовлена як динамікою в нових умовах функціонування, так і збереженням відмінностей материнських говірок у межах спільного материнського архетипу. Так, північнобесарабський тип у новожитніх говірках МДД проступає порізно: говірки *Рл.1*, *Рл.2*, *Мл.* більшою мірою змінюються під впливом південнобесарабського типу (зокрема *май* у компаративі набуває форми *мей*) порівняно з говірками Тарутинського р-ну цього ж архетипу, де збережено низку вихідних материнських рис, зокрема форми займенника *в'їн* род. відм., знах. відм. (*до него*, *у него*, *за него*, *в'їд него*), аналітично-особові форми минулого часу 1 ос. одн. ж. р. на зразок *ходилам*, *булам*, а також 2 ос. множ. *ходилисте*, *робилисте* та ін.; у *Вс.* домінує компаратив з часткою *май*, витісняючи відповідні суфіксальні утворення, а у *Пк.* ці форми варіантні.

Кількість маркерів різних генетичних типів в загальному переліку діалектних рис і за частинами мови неоднакова, напр., більше, порівняно з іншими частинами мови, прикметникових і займенникових діалектних ознак має західнополіський тип. Чимало генетичних маркерів у говірках південно-західного і північного (західнополіського) походження. ДМ південно- і північно-східної (східнополіської) генези збігаються в багатьох випадках із літературною мовою.

Діалектні риси як генетичні маркери нерідко об'єднують говірки кількох типів, напр., збереження розрізнення флексіями твердої і м'якої групи I та II відміни іменників властиве говіркам поліської та слобожанської генези; форми дав. відм. одн. II та IV відміни з флексією *-ови* (*б'ратови, тел'ови*) властиві північнобесарабському, західнополіському і закарпатському діалектним типам; нестягнені прикметникові форми наз. відм. одн. с. р. (*'добрейє, 'доброїє*), а також ж. р. (*'добрайа*) притаманні говіркам із західнополіською і закарпатською основами; форми род. відм. одн. ж. р. *до старейі* – західнополіському та слобожанському типам; форми дав. відм. множ. з індукцією твердої групи (*'синим, вчорашим*) – північнобесарабському і західнополіському; прислівникові форми на зразок *'таке"чки, 'туте"чка, 'таме"чки, 'теперечки* поширені в східнополіському, середньонаддніпрянському типах говірок та в мішаних ДМ; постпозитивні вказівні елементи *-вуво, -вово* характеризують північнобесарабський, східнополіський і слобожанський типи; обмежувальна частка *лиш* – північнобесарабський, закарпатський та західнополіський; вказівна частка і вигук *а'ди* маркує говірки північнобесарабського типу й чимало мішаних із південно-західними складовими; у багатьох говірках переважно західної генези (північнобесарабської, закарпатської, західнополіської) у вигуках для відгону курей голосний стоїть у кінці слова (*Вс., Мл. – киш'у; Пк. – киш'о; Ну. – киш'а; Рл.1, Рл.2 – кша; Пб. – кше; Нс. – кша-кша*), протиставляючи ці ДМ іншим типам, де спостерігаємо *киш*.

Говірки всіх генетичних різновидів засвідчують динаміку. Зміни північнобесарабського типу полягають у зникненні чи переміщенні на периферію структури говірок або, навпаки, появі низки елементів, зокрема, відзначено повну нівеляцію форм іменників II відміни наз. відм. множ. на зразок *бра'тове, шофе'рове*; форм род. відм. множ. з флексією *-ий* (*сви'ний, д'і'тий*); форм дав. відм. множ. з флексією *-ом* (*'кон'ом, х'лопц'ом*) та місц. відм. множ. на *-ох* (*у 'с'ін'ох*); форми род. відм. займенника *в'ін* (*'него*), за наявності форми *'цего*, у редукованих ДМ; фонетичних реалізацій числівників (*ш'тири, й'ден*), першу вживають у мовленні найстаршого покоління, а другу – як займенник. Спорадично поширеними в ДТ або зовсім не засвідченими у говірках редукованого підтипу (*Рл.1, Рл.2, Мл.*) є форми 3 ос. множ. дієслів II дієвідм. з опущеним флексійним *[т]* (*шо го'вор'а – Рл.1*), але вони поширені в ДТ говірок просторово віддаленого мікроареалу – у Тарутинському р-ні. У редукованих ДМ форми 3 ос. одн. дієслів II дієвідм. на *-е* майже витіснили варіанти з твердим *[т]* у ненаголошеній позиції. Наказовий спосіб з часткою *най* (*най спит*) зникає з вільного ужитку і зберігається лише фразеологізовано (*най гос'под' 'милуй*). До динамічних явищ у межах цього типу належить трансформація частки *май* в *мей*, найбільше виявлена в редукованому підтипові; поява індукції м'якої групи прикметників на тверду (*ма'л'ій, ста'р'іх, в о'дн'іх, по 'разн'іх, ц'іх*). Інноваційною є флексія *-еш* у формах *да'сеш, пої'се"ш*, що маркує редукований підтип цих ДМ (*Рл.1, Рл.2, Мл.*).

Північнобесарабський тип впливає на контактні говірки інших типів (*Нг., Нд., СЦ, Скр., Гн., Бл.*), у які проникли форми прислівників *'в'іти, 'в'ітки, 'в'іци*

(*Нг.*, *Нд.*, *СЦ*, *Скр.*, *Гн.*), частка *май*, форми орудн. відм. іменників II відміни (з *но'жом*; з *'Пет'ом*, *'М'ішом*) (*Скр.*, *Гн.*).

Говірки новішої формації закарпатського і західнополіського типу в динаміці мають високу редукованість. Зміни цих типів визначає стирання ознак, що відрізняють говірку від літературної мови і діалектного оточення; інтенсивність цих процесів виявляє залежність від локальної етномовної ситуації, ставлення мовців до контактних мов і діалектів, їхньої мовленнєвої поведінки.

Інтегральні для говірок різної генези риси так само засвідчують динаміку, зокрема зникають форми місц. відм. множ. на зразок *у 'с'ін'ох*, *у 'пол'ох*, зауважені дотепер у говірках наддунайських та північнобесарабської генези; втрачають активність іменникові суфікси *-шик-*, *-ушк-* (*пал'тишко*, *Ми'колушка*), деривати з формантом *-шич-е* назв угідь (*'житнишче*) тощо.

На тлі взаємодії з літературною мовою розвиток говірок визначають діалектні інтегровальні явища, поширені в генетично різнотипних говірках (винятком можуть бути ДМ новішої формації, рідше – найстійкіші моногенні давнішої). Ці риси, відмінні від загальних тенденцій розвитку української мови й особливостей її розмовної форми (інколи – спільні з ними), є маркерами південнобесарабського типу. Найпотужніше впливають на динаміку всіх українських говірок МДД: усунення наслідків другої палаталізації, зокрема у дав. відм., місц. відм. іменників I відміни; втрата диференціації у відмінкових закінченнях за твердим і м'яким типами іменників I і II відміни з індукцією твердого типу на м'який; аналогія II відміни іменників на IV і I на III; індукція м'якої групи прикметників на тверду; активізація компонента *самий* як засобу творення найвищого ступеня порівняння прикметників; поширення форм без ініціального [н] займенника *в'ін* у післяприйменниковій позиції; поширення дієслівних форм 3 ос. одн. дієслів II дієвідм. на зразок *'йізде*, *'суше*, дієслівних форм 1 ос. одн. теперішнього часу II дієвідм., напр.: *'ход'у*, *к'рут'у*, *'воз'у*, *'нос'у*; запозичені з румунської мови елементи *мей*, *бре*, *'ата* тощо. Риси, що охоплюють значну кількість ДМ як з позитивною, так і з негативною динамікою, можуть, не маркуючи чітко генетичні типи говірок, утворювати мікроареали, також виявляючи при цьому затерту часом генезу, напр., поширення суфікса вищого ступеня порівняння прикметників *-шич-* маркує ДМ із домінантною південно-західною підосною.

Установлення відношення говірок МДД до материнських ускладнюють не тільки вторинні структурні нашарування внаслідок взаємодії в бесарабському ареалі, а й негомогенний характер материнської основи. Зокрема, *Пл.* репрезентує близький до літературної мови середньонадніпряньський архетип південнополтавського підтипу з рисами степових; *СЦ* представляє полтавський підтип цього ж діалекту з рисами південно-західного наріччя; *Яр.* східнополіського типу походить із перехідної до середньонадніпряньського типу говірки; архетип слобожанської за походженням говірки *Ол.* має ознаки й північного наріччя; говірки північнобесарабської генези (*Рл.1*, *Пк.*, *Вс.*) репрезентують архетип покутсько-

буковинського говору перехідної зони між буковинськими і подільськими говірками; генетично закарпатська *Лб*. сягає східноверховинської підгрупи перехідних до бойківських верховинських ДМ.

Збереження українськими говірками МДД особливостей материнських ДМ (для окремих говірок – упродовж 200 років) у нових умовах функціонування засвідчує, що цього часу виявилось недостатньо для відчутної втрати материнської основи та виформування окремого діалектного типу: інтегральних рис, які були б обмежені ареалом МДД, виявилось замало. Домінантний в ареалі південнобесарабський західностеповий тип є одним з діалектних різновидів, сукупністю інтегрувальних рис і спільних тенденцій динаміки, властивих передусім мішаним говіркам. Загалом ареалу притаманна мозаїчність.

У формуванні мовного ландшафту МДД взяли участь говірки подільсько-степового суміжжя; відчутно позначився на його становленні північнобесарабський діалектний тип, риси якого виявлено в багатьох говірках інших діалектних типів, що засвідчує їхній інтегрувальний характер.

Виявлено дві основні моделі формування говірок: моногенних перехідного типу і мішаних. Бідіалектність ДМ є нетиповою в ареалі: не спостережено змішування відносно в рівних пропорціях двох екстериторіальних діалектних архетипів. Полідіалектні говірки та ДМ зі змішаною діалектною основою здебільшого не демонструють розрізнення формальних варіантів за генетичними та динамічними ознаками; натомість в усіх говірках спостережено функційну та позиційну взаємозумовленість варіантів, а також взаємозамінність їх у мовленні. Усі ДМ є вторинними. Вони зазнали трансформації після відриву від материнської основи.

Мішані говірки як специфічний різновид ДМ найменш чітко співвідносяться з материнськими архетипами; їхні риси постали внаслідок накладання ознак південно-східних, південно-західних та північних діалектних систем. Репертуар диференційних рис таких говірок, регулярність їх виявлення в мовленні, сукупність динамічних ознак уможливили виокремлення в МДД чотирьох мікроареалів: 1) наддунайські говірки (домінує степовий тип, південно-західні елементи нівелюються); 2) центральні ДМ – частина говірок Білгород-Дністровського р-ну, говірки Татарбунарського, Саратського р-нів (їх характеризує відносно рівномірне поєднання степового, середньонадніпряньського, подільського складників із помірною актуалізацією генетичних маркерів; виразніша мозаїка моногенних говірок і ДМ новішої формації); 3) говірки надмор'я Білгород-Дністровського р-ну (на тлі степових у них регулярніше виявляються окремі північні і південно-західні риси); 4) північно-західні говірки ареалу – Тарутинський р-н (розвиток багатьох ДМ зумовлений відчутним впливом говірок буковинсько-подільського типу). Просторово говірки названих типів розріджені моногенними ДМ основної формації та моно- і полігенними ДМ новішої формації; усе це зумовлює мозаїку ареалу. Майже суцільний масив говірок останнього типу (окремих

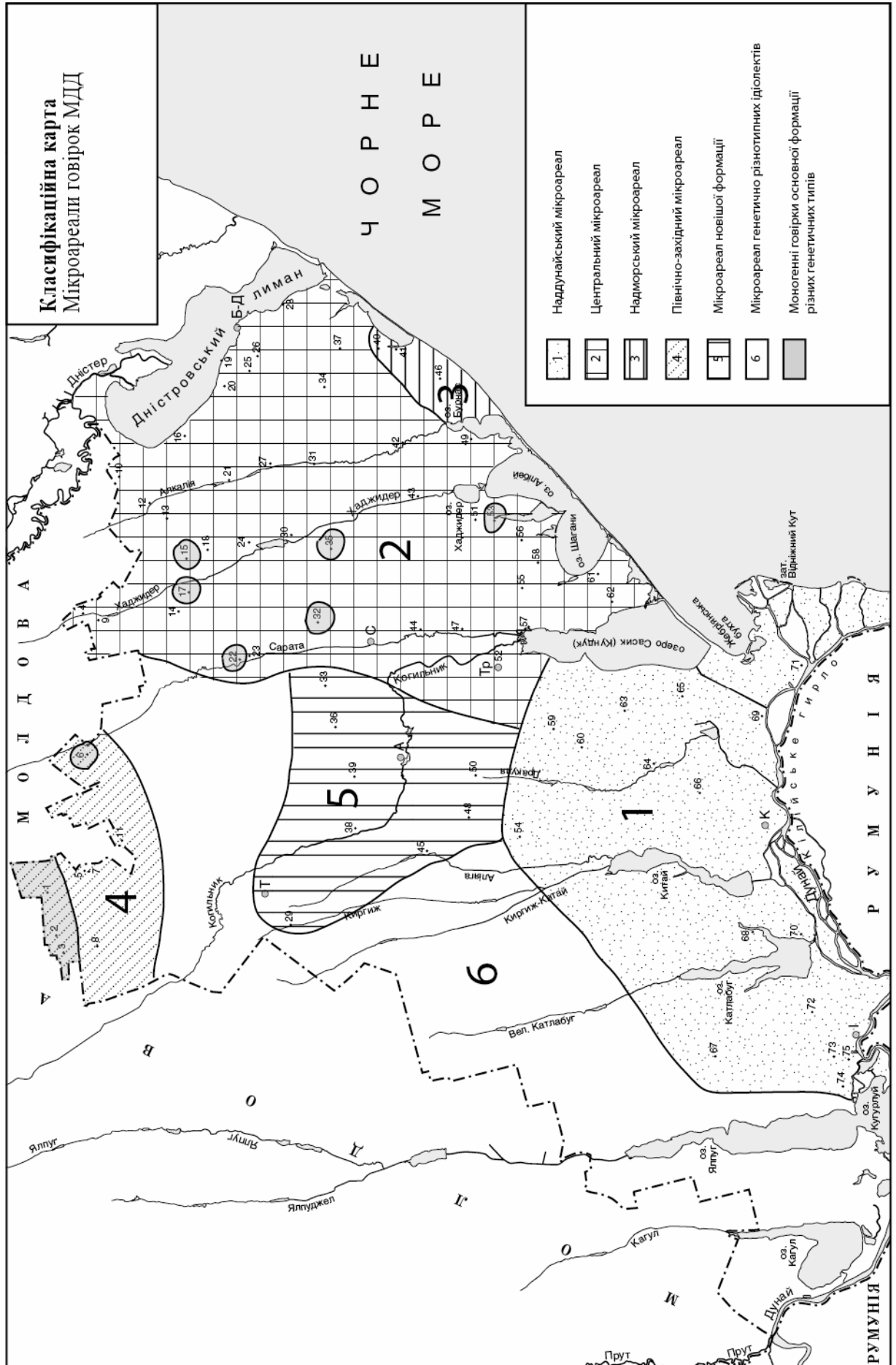
мікроареал, особливості якого визначають західнополіська та закарпатська основи) охоплює Арцизький і частково Тарутинський р-ни.

Дослідження граматичної будови українських говірок МДД не підтвердило попередньої гіпотези про те, що так звані козацькі говірки утворюють особливий діалектний тип, оскільки ДМ *Пк.2, Біл., Ск., СЦ, Шв.*, носіями яких є субетнос *козаки*, засвідчують різне поєднання і концентрацію південно-східних, південно-західних і північних рис. На цій підставі виділено окрему групу мішаних (*Пк.2, Біл., Ск.*) і моногенних (*СЦ*) говірок, які характеризує відносна стійкість та вплив на суміжні ДМ.

Загальною тенденцією розвитку говірок усіх типів є вплив на них інтегровальних південнобесарабських рис, вирівнювання до них як до інваріантної моделі. Важливим чинником динаміки є літературний стандарт, який сприяє збереженню одних рис і водночас стимулює зміни інших.

Говірки розрізняються за ступенем редукції материнських диференційних ознак: одним говіркам притаманний сталий низький рівень динаміки, іншим – високий ступінь редукції, відчутна залежність від етномовної ситуації та освітньої політики в регіоні. До відносно сталих говірок належать насамперед ДМ основної формації передусім з ознаками моногенезу (*Пл., СЦ, Яр., Ол., Рл.1, Мл., Пк., Вс., Ну.*) та мішані (*Шв., Там., Мк., Ск., Тр., Тз., Труд., Вун., Уд. Шр., Бл., Лим., ЖЯ* тощо); своєрідну стійкість виявляють окремі говірки новішої формації (*Нс., Мп.*). До говірок з відчутною динамікою належать насамперед ДМ новішої формації (*Пб., Соф., ВК, Плц., НТ*) та низка говірок давнішої формації (*Кал., Изм., ВЗ.2, Лсн.* та ін.), а також проміжної за часом формування групи (*Рл.2, Цр.*). Такий поділ пояснює й деякі розбіжності між фактами реферованого дослідження і попередніми студіями, зокрема свідченнями АУМ.

Інтерферентність ареалу зумовлює й те, що вирізняються говірки, у яких відчутний іншомовний вплив, особливо російської (переважно говірки адміністративних центрів, деякі контактні з ними ДМ) і румунської мов (*Пк., Чист.* та ін.). Нерідко інтерферентні риси говірок не є новими, набутими в МДД, а зберігають риси материнської основи (*май* серед засобів ступенювання прикметників і прислівників у ДМ північнобесарабського типу). Проте міжмовна інтерференція більш відчутна на лексичному, аніж на граматичному рівні: серед граматичних рис, що постали внаслідок румунської інтерференції, маємо лише окремі службові слова та вигуки (*мей, бре, 'тата, вуй, 'ад'і_ме, пуй-пуй*), препозитивні компоненти (*май, шче май*), що не вплинуло на словозміну. Румунська мова як тривалий час офіційна на цих теренах на морфології українських говірок суттєво не позначилася; не виявлено ізоглос, їхніх пасом, які проходили б по колишньому кордону інтенсивного впливу румунської мови, що в цілому засвідчує стійкість граматичної системи досліджуваних говірок. Лише в деяких ДМ (*Изм., Кал., Пк.* та ін.) такі впливи є відчутними, наслідком чого може бути редукція власне українських граматичних рис.

Підставою для групування ареалів МДД став характер поширення рис: на класифікаційних картах відтворено протиставлення ареалів інтегрувальних, доміантних рис, переважно динамічних, і явищ, що мають острівний вияв, значна частина яких є генетичними маркерами. Динамічні та інтегрувальні явища зазвичай не творять суцільних ареалів, просторово мозаїчні, а генетичні часто самі творять мозаїку. Загальна динаміка цих типів ареалів така: генетичні поступово розчиняються, деформуються, а динамічні, навпаки – окреслюються. Центрами іррадіації діалектних хвиль відповідних діалектних типів та центрами стійких зон є моногенні ДМ і такі, що сформовані з однієї діалектної зони, а також деякі мішані. Джерелами літературних впливів є міста і селища міського типу (вони ж можуть бути й джерелами впливів російської мови), а також говірки новішої формації.

Отже, українські говірки МДД – окремий підтип степового говору, відтак – окремий ареал в структурі українського діалектного континууму; вони демонструють поєднання двох різноспрямованих процесів: збереження материнських рис і набуття нових в умовах міждіалектної і міжмовної взаємодії. Не сформувавши виразного єдиного типу, ці говірки в ареалі утворюють діалектні мікрозони (чотири мікроареали переважно полігенних говірок давнішої формації південнобесарабського діалектного типу і мікроареал говірок новішої формації), на тлі яких виділяються окремі моногенні ДМ та їхні мікроареали (див. класифікаційну карту). Така мозаїка – одна з визначальних рис МДД. Моногенні говірки, зберігаючи ознаки материнських, поступово набувають рис південнобесарабського типу; на цей процес накладаються впливи літературного стандарту. В моногенних і полігенних говірках різного походження і періоду формування на граматичному рівні збереглося чимало унікальних рис та витворилися інновації, що увиразнюють протиставлення окремих говірок між собою, засвідчують нескінченність розвитку їхньої структури.

Перспективи подальших лінгвістичних досліджень регіону полягають у вивченні індивідуальної мовленнєвої поведінки носіїв українських говірок новішої формації МДД та створенні полілінгвального атласу ареалу.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія

1. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / А. О. Колесников. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 676 с.

Рецензії:

Колесник В. О. Дослідження граматики українських новожитніх говірок полілінгвального ареалу / В. О. Колесник // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : “Астропринт”, 2015. – № 23.

Хобзей Н. В. Українська діалектна морфологія сьогодення / Н. В. Хобзей // Діалектологічні студії. 10. Традиції і новаторство / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015.

Наукові праці у фахових виданнях України

2. Колесников А. О. Питання граматичного значення в сучасній морфології / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 2001. – Вип. 11. – С. 95–98.

3. Колесников А. О. Типологічні параметри граматичної категорії числа українських іменників / А. О. Колесников // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – Вип. 9. – С. 32–36.

4. Колесников А. О. Концепт кількості та субстантивне число в українській мові / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2002. – Вип. 12. – С. 126–129.

5. Колесников А. О. Парадигмологіческие аспекты субстантивного числа / А. О. Колесников // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2002. – № 7. – С. 112–116.

6. Колесников А. О. Структурні типи морфологічних парадигм субстантивного числа / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2004. – Вип. 17. – С. 84–88.

7. Колесников А. О. Лексико-граматичні розряди іменників у світлі концептуалізації ознаки обчислюваності / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2007. – Вип. 23. – С. 30–41.

8. Колесников А. О. Семантика і парадигматика лексико-граматичних розрядів іменників / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2008. – Вип. 25. – С. 81–85.

9. Колесников А. О. Категорія числа іменників у типології парадигматичної некомплектності / А. О. Колесников // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2010. – № 15. – С. 177–181.

10. Колесников А. О. Визначення парадигматичної некомплектності та прийомів її вивчення / А. О. Колесников // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2010. – Вип. 28. – С. 112–117.

11. Колесников А. О. Українські говірки в мовному континуумі межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2012. – № 1 (25). – Ч. I. – С. 115–127.

12. Колесников А. О. Коефіцієнт некомплектності як спосіб виміру парадигматичної дефектності / А. О. Колесников // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2012. – № 17. – С. 169–175.

13. Колесников А. О. Етномовний чинник як складник класифікації українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Слов'янський збірник : зб. наук. праць. – Одеса, 2012. – № 17. – С. 59–70.

14. Колесников А. О. Із спостережень над граматикую говірки с. Ройлянка Саратського р-ну Одеської області / А. О. Колесников // МОВА І

КУЛЬТУРА : [науковий журнал]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. II (156). – С. 172–179.

15. Колесников А. О. Українські південнобессарабські говірки з різнотипною діалектною основою (морфологічна система) / А. О. Колесников // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2012. – № 2 (26). – С. 94–102.

16. Колесников А. О. Граматичні риси південно-західного наріччя в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”. – Херсон, 2013. – Вип. XVII. – С. 42–47.

17. Колесников А. О. Морфологічний рівень говірки с. Ярославка Саратського р-ну Одеської обл. на тлі діалектного оточення / А. О. Колесников // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 27. – С. 234–239.

18. Колесников А. О. Граматичні особливості говірки с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл. / А. О. Колесников // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2013. – Вип. 16–17. – С. 62–74.

19. Колесников А. О. Українські південнобессарабські говірки північнобессарабської генези / А. О. Колесников // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – № 1 (250). – С. 53–58.

20. Колесников А. О. Українсько-російська взаємодія у граматиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9. – С. 220–229.

21. Колесников А. О. Із спостережень над граматикою українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю найновішої формації / А. О. Колесников // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 34. – С. 149–154.

22. Колесников А. О. Граматичні категорії іменника в українських говірках поліетнічного ареалу / А. О. Колесников // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2014. – Вип. 127. – С. 415–420.

23. Колесников А. О. Динаміка дієслівних форм (доконаного виду) теперішнього-майбутнього часу в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 67–85.

24. Колесников А. О. Вигуки для прикликання та відгону свійських тварин і птахів в українських південнобессарабських говірках / А. О. Колесников // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2015. – Вип. 137. – С. 202–207.

25. Колесников А. О. Граматичні ознаки онімів в українських південнобессарабських говірках / А. О. Колесников // Записки з ономастики : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2015. – Вип. 18. – С. 47–56.

Наукові праці в закордонних виданнях

26. Колесников А. А. Из морфологии украинских говоров междуречья Днестра и Дуная / А. А. Колесников // Актуальные проблемы русской диалектологии [Тезисы докладов Международной конференции 27–28 октября 2012 г.]. – М. : Институт русского языка имени В. В. Виноградова, 2012. – С. 85–87.

27. Колесников А. О. Українська говірка в інтерферентному ареалі: проблема граматичного опису / А. О. Колесников // Фанетична праграма слова ў функцыянальна-стылістычным і эксперыментальным аспектах: сучасны стан і перспектывы / Дзяржаўная навуковая ўстанова “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”. – Мінск : Права і эканоміка, 2012. – С. 41–47.

28. Колесников А. О. Генетичний тип як критерій опису граматики говірки / А. О. Колесников // Образование и квалификация на педагогических кадрах. Приложно-практически аспекты / Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”. – Варна : Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, 2013. – Ч. 3. – С. 254–270.

29. Kolesnykov A. The influence of the Romanian language on the grammar of the Ukrainian South-Bessarabia dialects / A. Kolesnykov // Journal of Danubian Studies and Research. – Galati, 2013. – Vol. 3, No 1. – P. 306–315.

30. Колесников А. А. Из наблюдений над динамикой украинских говоров междуречья Днестра и Дуная / А. А. Колесников // Исследования по славянской диалектологии. 17: Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии в XXI веке : сб. статей. – М. : Институт славяноведения РАН, 2015. – С. 446–461.

31. Kolesnykov A. The typology of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers / A. Kolesnykov // Journal of Danubian Studies and Research. – Galati, 2015. – Vol. 5, No 2. – P. 109–115.

Наукові праці апробаційного характеру

32. Колесников А. О. Сучасна українська мова: вступ до морфології, іменник, прикметник : методичні рекомендації для студентів філологічного факультету / А. О. Колесников. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2003. – 80 с.

33. Колесников А. О. Українська мова за професійним спрямуванням : методичні рекомендації для студентів юридичного факультету / А. О. Колесников. – Ізмаїл : СМІЛ, 2009. – 64 с.

34. Колесников А. О. Периферійні словозмінні типи іменників і парадигматична некомплектність / А. О. Колесников // Збірник наукових праць Ізмаїльського інституту водного транспорту. Серія “Переклад, філологія”. – Ізмаїл, 2010. – Вип. 53. – С. 59–68.

35. Колесников А. О. Параметри парадигматичної неповноти / А. О. Колесников // Збірник наукових праць Ізмаїльського інституту водного транспорту. Серія “Переклад, філологія”. – Ізмаїл, 2011. – Вип. 63. – С. 42–51.

36. Колесников А. О. Діалектний дискурс як об'єкт спостереження граматичної семантики / А. О. Колесников // Семантика мови і тексту [Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції 26–28 вересня 2012 р.]. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 240–244.

37. Колесников А. О. Соціомовна ситуація у полілінгвальному ареалі межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Збірник матеріалів XVI Міжнародної ювілейної науково-практичної конференції Ізмаїльського інституту водного транспорту “Юридичні, економічні, лінгвістичні та технічні аспекти сучасності”. – Ізмаїл : СМІЛ, 2012. – С. 175–177.

38. Колесников А. О. Морфологічна система говірки с. Плахтіївка Саратського р-ну Одеської обл. / А. О. Колесников // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – Вип. 3. – С. 56–67.

39. Колесников А. О. Закарпатський і західнополіський діалектні типи у граматиці українських південнобессарабських говірок / А. О. Колесников // Філологічні діалоги : зб. наук. праць. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2013. – Вип. 2. – С. 111–116.

40. Колесников А. О. Іменникова словозміна в українських південнобессарабських говірках / А. О. Колесников // Діалекти в синхронії і діахронії: загальнослов'янський контекст [Тези доповідей міжнародної конференції] / [За ред. П. Ю. Гриценка]. – К. : КММ, 2014. – С. 259–269.

41. Колесников А. О. Прикметник в українських південнобессарабських говірках (генетичні і динамічні параметри) / А. О. Колесников // Студії з української діалектології : зб. наук. праць. – К. : КММ, 2014. – Вип. 1. – С. 42–53.

42. Колесников А. О. Проблема класифікації українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников // Діалектологічні студії. 10 / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. – С. 24–36.

АНОТАЦІЯ

Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2015.

Дисертацію присвячено описовому та лінгвогеографічному дослідженню морфології українських новожитніх говірок латерального полімовного і полідіалектного ареалу межиріччя Дністра і Дунаю, їх класифікації за генетичними та динамічними ознаками. Запропоновано методику вивчення переселенських говірок в інтерферентному середовищі із залученням функційного, комунікативного, когнітивно-дискурсивного підходів,

соціолінгвістичної характеристики та біхронного картографування. Обґрунтовано евристичний потенціал суперечливих відомостей, отриманих на підставі діалектних текстів і відповідей на спеціально укладену програму, як джерела інформації про говірки та їхню динаміку. На основі морфологічних маркерів розмежовано серед досліджуваних говірок ареалу діалектні мікросистеми основної (давнішої) і новішої формації, моногенні, полігенні та мішані. Визначено генетичні типи говірок, диференціацію в межах цих типів, ступінь їх редуції та взаємодію в ареалі. Констатовано збереження ознак материнських говірок та поступове вирівнювання моногенних говірок під дією південнобесарабського типу та літературного стандарту.

Ключові слова: переселенська говірка, полімовний і полідіалектний ареал, діалектотвірний процес, діалектний тип, діалектний текст, морфологія, генетичний маркер, динаміка, інтерференція, моно- і полігенез, мозаїчність, лакуна.

АННОТАЦІЯ

Колесников А. А. Морфология украинских говоров междуречья Днестра и Дуная. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт украинского языка НАН Украины. – Киев, 2015.

Диссертация посвящена описательному и лингвогеографическому исследованию украинских переселенческих говоров латерального полязычного и полидиалектного ареала междуречья Днестра и Дуная на морфологическом уровне, их классификации по динамическим и генетическим признакам. В работе предложена методика изучения переселенческих говоров, развивающихся в интерферентной среде; обоснованы методологические инновации – привлечение функционального, когнитивно-дискурсивного, коммуникативного подходов, социолінгвістических сведений, біхронного картографирования; особое внимание уделяется полноте грамматической дескрипции, эвристическому потенциалу противоречивой информации диалектных текстов и ответов на вопросник как источнику сведений о говорах, их динамике. Анализ зафиксированных морфологических маркеров актуализировал выделение среди украинских говоров ареала ЧДС основной и поздней формации, моногенных, полигенных и смешанных; определены генетические типы говоров, дифференциация говоров внутри этих типов, степень их редутивности и взаимодействие в ареале. Сохраняя признаки материнских, моногенные говоры выравниваются под действием южнобессарабского типа и литературного стандарта.

Ключевые слова: переселенческий говор, полидиалектний и полязычный ареал, диалектообразование, диалектний тип, диалектний текст, морфология, генетический маркер, динамика, интерференция, моно- и полигенез, мозаичность, лакуна.

SUMMARY

Kolesnykov A. O. The morphology of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers. – Manuscript.

The dissertation for Doctor degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis deals with the investigation of the Ukrainian dialects' morphology on the basis of lateral multi-lingual and multi-dialectal area between the Danube and the Dniester rivers (BDD); the research is done descriptively and languageographically. The genetic and dynamic characteristics, the classification of the Ukrainian dialects of above-mentioned region, the peculiarities of the language systems' behavior of a lateral area are defined in it. The study is differed by the application to contradictory data of dialectal texts and program as a source of linguistic information about dynamics, status of dialectal phenomenon and character of its standardization.

Due to a new methodology which takes into consideration the combining dialectal textography and special developed program, the author had succeed in illustrating the status of dialectal feature and stages of dialectal genesis; in making every dialect with repeated information control for the purpose to fix the dialectal facts more clearly; in taking into account and comprehension of different time slices material; in dialect description as a real communicative system, which develops in time and in territory under impact of peculiar local and changeable ethnic language situation; in orientation to the system approach and consistent description, which causes attraction of many linguistic philosophies and theories (structural, functional, communicative, cognitive, sociolinguistic) more completely. It detailed description of the morphology of the Ukrainian dialects of BDD and their first classification is presented in this work. Trying to describe every concrete emigrant dialect and their groups in the area and compare with over dialectal model gave the opportunity to expose the specificity of dialectal language in interfering area and of the new formation dialects, to conclude the principal pattern unity of different national language idioms with the possibility of mutual projection of dynamics' vectors and tendencies observations for the purpose to forecast.

The Ukrainian BDD dialects typology creation actualized the problem of not only the languages but also dialectal types, especially those which are not intensively interacted on a mother territory, the problem of their dynamics.

Maintaining the genesis markers the Ukrainian dialects of this region demonstrate the dynamics of all grammatical classes. The morphological analysis and mapping affirmed the expediency of microsystems division according to the time of generation on primary (nearly 200 years and more in area) and newer formation (nearly 60 years in area), according to the origin character on mixed (background which is a territory of monogeneous microsystems mosaic) and monogeneous (and with the monogeneous features), and also the separation among the latter North-Bessarabia, Zakarpatskiy, West-Polissya, East-Polissya, Middle-Dnieper,

Slobozhanskiy dialectal types. Besides, they made the classification of heterogeneous dialects, establish the degree of their relation and describe microareas.

Admitting the main role in formation of BDD's language landscape especially inhomogeneous transitional microsystems situated near Podillya and steppe dialects, we also pay our attention to the potential influence of the North-Bessarabia dialectal type. However the area is also essentially determined by specific mixed dialects, which are not neatly correlating with mother archetypes now. Most of their features have appeared as a result of dialectal creating process, characterizing by the competition of the South-East, the South-West and the Northern features. Not only the list of demonstrated differentiative features of such dialects, but regularity of their realization in speech, totality of dynamic markers enabled the distinguishing of four microareas in BDD: 1) Higher Danube dialects (a steppe type dominates, the South-West elements grade); 2) Central dialects (Belgorod-Dnistrovsky region, Tatarbunary and Sarata regions) (comparatively equal mixture of different proportion and mild activity of morphological dialectal genetic markers of Podillya, steppe, middle-Dnieper and other components); 3) Seaside dialects of Belgorod-Dnistrovsky region (the North and the South-Western features show on steppe background more regularly); 4) North-Western dialects (the development of many microsystems of Tarutino region is caused by huge influence of dialects with some traits of monogeneity of South-Western Bukovina-Podillya origin, considerably larger than in Belgorod-Dnistrovsky, Tatarbunary and Sarata regions). These types of heterogeneous dialects are separated by mosaic of monogeneous microsystems of primary formation and mono- and multigenous dialects of newer one. Almost all dialectal massive of the latter type (it may be qualified as the fifth microarea, which development is defined by the West-Polissya and, locally, Zakarpatskiy dialectal types) covers Artsyz and partially Tarutino regions.

The general tendency of the development of all dialectal types is adjusting to the West-Steppe South-Bessarabia type. The important factor of dynamics is a literary standard which keeps and stimulates some changes in dialects. Besides the towns, the centers of literary waves' irradiation are the dialects of a newer formation as literary language is a standard which is oriented on a native speaker, which is especially very different from literary language dialectal types or other dialects' surroundings.

According to the degree of reduction the stable microsystems with low reduction, minimal level of dynamics and unstable ones with higher degree of reduction, considerable level of dynamics are selected. The latter is very sensitive to the ethnic language situation, language and educational politics in a region.

Key words: emigrant dialect, multi-lingual and multi-dialectal area, dialectal creating process, dialectal type, dialectal text, morphology, the genesis markers, dynamics, interference, multi- and monogeneity, mosaic structure, functional lacunas.

Підписано до друку 02.09.2015. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. № 225.

ТОВ РВА «СМІЛ»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3408 від 03.03.2009 р.
68603, м. Ізмаїл, вул. Нахімова, 385.
Тел.: 04841-63-915. E-mail: maligina@ukr.net.